

A Pécsi Dalárda 1862–1868 között készült jegyzőkönyveinek válogatott és annotált kiadása

ELŐSZÓ

A Pécsi Dalárda Magyarország első számú dalárdája volt a Budai Dalárda mellett, s ezt a pozíciót 1862-es (újra)alakulása után hamar kivívta magának. Ennek ellenére hazánk egyik legismertebb és elismertebb dalegyletének levéltári anyagának szisztematikus feldolgozása, valamint a hozzá kapcsoló forráskiadásoknak egészen eddig híján voltunk. Pedig mindez nem csupán a magyarországi zenetörténet, valamint a dalármozgalom szempontjából, de várostörténet felől közelítve is egy fontos adalék, nem beszélve Pécs zenei életének kutatásáról. Így a Pécsi Dalárda a zenetörténet és egyesület-történet felől közelítve is egy kutatásra érdemes és alkalmas tárgy, mely több tudományág érdeklődését kielégítheti.

A jegyzőkönyvek kritikai kiadásának célja, hogy betekintést nyújtson egy dalárda mindennapjaiba, hiszen mint látható lesz majd, a választmányi üléseken és közgyűlésen elhangzottak a hétköznapi élet visszatükrözőzései: tagok felvétele és kizárása, szerződések kötése, jelvények készíttetése, számlák kifizetése, események szervezése és sok hasonló. Persze azonnal hozzá kell tenni: a Pécsi Dalárda nem reprezentálja egy hétköznapi dalárda életét, hiszen kiemelkedőek voltak minden tekintetben. Ezzel együtt igen hasznos, hiszen ezen keresztül sokkal közvetlenebbül látunk bele a hazai dalármozgalom történetébe, mint Ábrányi Kornél írásai óta bármikor. (Közvetlenség alatt a belső nézetet érve.)

A közreadott válogatással – melyet reményeim szerint a közeljövőben (2025-ben) követi egy teljes, minen egyes választmányi ülést és közgyűlést tartalmazó kiadás – egy új fejezete érkezett el a Pécsi Dalárdáról szóló kutatásoknak. Hálával az elődök iránt, akik hatalmas forrásanyagot halmoztak és

dolgoztak fel (pl. Haksch Lajos, Várhalmi Oszkár, dr. Vargha Dezső), örömmel nyújtom át ezt a válogatást a kutatóknak és az érdeklődő nagyközönségnek.

A válogatott jegyzőkönyveki bejegyzéseket témakörökre bontva publikálom, melynek alapját a jegyzőkönyvi anyagok tárgyszavai jelentették. (A forrásanyag feldolgozása során minden egyes napirendi ponthoz tárgyszó kerül, mely segíti a későbbi kutatást, keresést, feldolgozást.)

A leírások a korabeli helyesírás szerint történtek. Szögletes zárójelekben jelzem az esetleges hiányokat, ill. a forrásban meglévő széljegyzeteket is. A napirendi pontok számozását egységesítettem, így mindenütt arab számokkal tüntetem fel, annak ellenére, hogy a *jegyzőkönyvben* változik az írás módja az arab és római között.

JEGYZŐKÖNYVEK FORRÁSKÖZLÉSE KRITIKAI MEGJEGYZÉSEKKEL

SZERVEZETI KÉRDÉSEK

A pécsi dalárdának 1862. február 12-én tartott első választmányi ülésének jegyzőkönyve

I. Az elnök a dalárd ideigl. választmányát az első ülésén üdvözölvén e naptól egy rendes jegyzőkönyv vezetését ajánlja, mely ajánlat elfogadva akként emeltetett határozattá, hogy a dalárda eszméjének megpendítésétől egész a jelen tanácskozmányig előfordult nevesb fejlődési mozzanatok a jelen jegyzőkönyvbe fölvetessenek, mint következnek. – Pécs sz.kir. városa kebelében dalárdát létesíteni, Wachauer ur által hozatott indítványba [széljegyzet: 1/861], ki is egy 1861. november 8^{án} kelt körlevél által több zenekedvelőt ez ügybeni barátságos eszmeceserére szólíta fel. A felszólítatottak jobbadán megjelenve azon közóhajtás fejeztetett ki, helyben dalárdát alapítani. És hogy az ige testté legyen egyuttal hetenkénti két esti énekóra határozatott meg, melyek elejénte Wachauer, később pedig Szigriszt ur szíves ajánlata folytán ennek célszerű helyiségében tartattak meg. – Az egylet szilárdítására az e célra elválasztott bizottmány ideigl. alapszabályokat szerkesztett, melyek az 1861. november 25. e célra összehitt közgyűlés által elfogadtattak. Ezen ideiglenes szabályok, melyek egyszersmind az akkori tagok sajátkezű aláírásait tartalmazzák, a II. sz. alatt az egylet leltárában őriztetnek. [széljegyzet: 2/861.] Ez alkalommal Wachauer karmesternek és Valentin ur pénztárnoknak egyhangulag elválasztattak. – A dalárda eszméjének népszerűsítésére a mult év utolsó estéjén dalkör rendeztetett az Oertzen-teremben [ceruzával aláhúзва és megjegyzésként írva: „első szilveszter est”), mely estélyre a dalkedvelői és kegyelői közül számosan a tagok által meghiva meg is jelentek. Ezen dalkör programját III. sz. a. szintén a leltár tartalmazza. [széljegyzet: 3/861.] – A dalárda ügye a nyert elismerések által új lendületet kapva az első dalkör utáni összejövetelen azon közös óhaj fejeztetett ki, hogy állandó alapszabályok szerkesztessenek tiszteletbeli, pártoló és működő tagokra vonatkozólag. Ezen alapszabályok előleges összeállítására Warga, Vachauer, Szigriszt,

Schmidt és Valentin urakból választott bizottmány alakult. Schmidt ur betegeskedése folytán a bizottmány munkálatában részt venni akadályoztatván, helyét Preusz ur foglalá el. – Az említett bizottmány által előterjesztett alapszabályok több estén át folytatólagosan megvitattak és végül az 1862. január 21. tartott közgyűlésen jelen alakjokban és tartalmukkal elfogadtattak. [széljegyzet: 4/861.]

Az egylet ismét egy fokkal szilárdulva még az előbb említett közgyűlésen egy második, még fényesb dalkör megtartását határozá el. Ezen dalkör f. é. február 1-jén lelte valósítását a fényesen diszitett hattuteremben, mely estélyen amily szép oly rendkívül nagy közönség gyűlt egybe. Az ez alkalommal szerkesztett program V.sz.a. a leltárban találtatik. [széljegyzet: 5/862.] – A már említett két dalkör költségeit az egylet fődözvén, a közönség jegyek által hivatott meg. trixler urnak, ki a hattutermet a szép ügy iránti buzgóságból ingyen megnyitá, nemkülönben Friedrich [feltehetően helyesen „Friedrich”) urnak a terem diszitményeinek díj nélküli átengedéseért, szintugy a nemz. kaszinó tek. választmányának azon szivességeért, melylyel a kaszinó és a hattuterem közti közlekedést megnyitattá, a dalárda ideigl. választmánya a Pécsi Lapokban forró köszönetet mondott.

A február 3-ki összejövetel alkalmával az eddigi választmány nagyobbítása határozatván el, titkos szavazás utján a következő eredmény eszközöltetett: Az eddig volt választmányi tagok nagyobb részt közfelkiáltással újra megválasztattak és így csak öt új tagra történt a szavazás. Összesen szavazott 19 tag, mely szavazatokból Varga 10-t, Preusz 13-t, Petrovics 15, Spiesz 13, Schiebinger 14, Scholz 1, Puksch 2, Platz 13, Háj 5, Mendlik M. 1, Dietrich 2, Fuchs 1, Salamon 3 és Nagy 1 szavazatot nyert. Így tehát szavazattöbbséggel elválasztattak Petrovich, Schiebinger, Spuesz, Preusz és Platz urak. Az elnök ajánlata folytán Varga ur még helyettes elnökül közfelkiáltással elválasztatván, az ideigl. választmány ekként alakult: Elnök Schmidt Péter, Helyettes elnök Varga Ferenc, titkár: Felsmann József, Karmester: Wachauer, levéltárnok: Szigriszt József, pénztárnok: Valentin Károly, szavazatképes választmányi tagok: Petrovich, Schiebinger, Spuesz, Preusz és Platz urak.

A dalárda indulását jubileumi ünnepségek alkalmával megjelent írások (sajtó) és az 1904-ben megjelent Haksch Lajos féle monográfiából ismerjük, így különösen

értékes adalék ez a rövid bemutatás, mely időben ráadásul közel áll az elmesélt eseményekhez.

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának X.56.1. dobozában található 64.111.7.2. jelzetű körlevél szövege az alábbi: „A pécsi dalárda elnökségétől. F. hó 12^{én} azaz szerdán esti 7 órakor az egyesület ideiglenes helyiségében Szigriszt urnál választmányi ülés tartatik, melyre a t. választmányi tagok ezennel meghívotnak. Kelt Pécsen, 1862. febr. 11.” Felsmann titkár és Schmidt Péter írta alá, további 8 további fő neve pedig jelzi, hogy látták. A címzettek: T. c. Wargha F., Wachauer K., Szigriszt, Valentin K. Petrovics, Schiebinger F., Spiesz J., Preusz és Platy választmányi tagurak. Cerzuás, utólagos feljegyzés: „Körlevél. Meghívó az I. vál. ülésre. 1862. II/11.”

Wachauer Károly (1829–1890) karmester, aki a Hölzl Ferenc által irányított egyházi kórusban énekelt. 1858-ban magán zeneiskolát nyit, 1861-től a Pécsi Dalárda (első) karmestere. Hölzl halála után 1884-től a székesegyház ének- és zenekarának karmestere.ⁱ

Schmidt Péter zenetanár. A negyvenes években tevékenykedő Pécsi Dalárda anyagai nála voltak azzal a feltétellel, hogy egy majdan hasonló céllal keletkező egyesületnek adja át.ⁱⁱ

Valentin Károly könyvkereskedő volt Pécsen, a *Pécsi Lapok* 1860. szeptember 27-i lapszáma alapján pontosan fogalmazva könyv-zene- és szépmű kereskedő. Kereskedése a Pichler-féle házban volt a Főtéren (a mai Széchenyi téren).

Az Oertzen-terem (Oertzen-féle teremként is hivatkoznak rá) feltehetően a Mária utcai régi Oertzen-féle színház. (A mai Városi Bíróság helyén, a Széchenyi tér és Mária utca sarkán.) Liszt Ferenc első pécsi hangversenyét 1846. október 25-én itt adta.ⁱⁱⁱ Miután már nem színházként funkcionált, Oertzen-féle házként is hivatkoztak rá. (Lásd pl. *Pécsi figyelő* (1888. augusztus 4.), 16/31, „Különfélék rovat”, a lapon belül a 3. oldal első hasábján.)

A Hattyú-terem a mai is létező Hattyú-udvarban volt, mely a mai Király utcában található, nem messze a Nemzeti Színháztól. Ezt a helyszínt később is többször használta az egyesület. A 19. század elején mint „Fehér hattyú” hivatkoznak rá, ekkor hadikórház volt.^{iv} Tudjuk, hogy 1846. október 26-án viszont Liszt Ferenc már hangversenyt adott itt – talán ekkor már nem kórházként funkcionált az épület.

A nemzeti casino közvetlen a Hattyú-ház mellett fekszik. 1840-ben adták át az épületet a Hattyú-házhoz hasonlóan.^v

A jegyzőkönyvi bejegyzésen keresztül bepillantást nyerhetünk egy zenekedvelő csoportosulás intézményesedésére. Feltehetőleg a német származású városi polgárok, nem volt ismeretlen előttük az egyesülés mint jelenség, így a lejegyzés alapján

magától értetődő volt számukra a hivatalos megszerveződés, melynek legfontosabb dokumentuma az alapszabály. Hogy pontosan hány egyesület volt Pécsen 1861-ben – mely minta lehetett az alakulásra – nem tudni, de egy 1863-as adat kiindulópont lehet, mely a dalárdán kívül 9 olyan egyesületet sorol fel, melynek Pécsen volt a székhelye. Lásd „Magyarország különböző egyesületei”, in Statisztikai közlemények 4. kötet 2. füzet (1863).

A 4/861. sz. leltár feltehetőleg véletlenül kapta a 861 számot, hiszen amint az a következő számozásból látszik, az évszámnak megfelelően a 862-es számot kellett volna kapnia.

„ideigl. választmány”: A dalárda 1861 november 8-án találkozott először, a 25-én tartott közgyűlésen pedig elfogadták az ideiglenes alapszabályokat, mely mellé egy ideiglenes választmány társult.

„És hogy az ige testté legyen egyuttal hetenkénti két esti énekóra határozottatott meg, melyek elejénte Wachauer, később pedig Szigriszt ur szíves ajánlata folytán ennek célszerű helyiségében tartattak meg.” Szigriszt Józsefnek kisdédóvó intézete volt az Apáca utcában, a mai Visy-féle házban. Ma emléktábla található ott a következő felirattal: „E házban csendült fel először a Pécsi Dalárda éneke 1861. november 8-án.” Ahogy a tábla alján is szerepel, „Az 1862. évi alapszabályszerű megalakulás 70. évfordulója emlékére” állították 1932-ben. A tábla felsorolja az alapítókat is.

„első szilveszter est”: A dalárda szilveszter estéje végül hagyomány lett, ráadásul elég népszerű is volt. Feltehetőleg a ceruzás bejegyzés pár évvel későbbi, amikor már kellő távolságból lehetett látni ennek jelentőségét.

„a dalárda ideigl. választmány a Pécsi Lapokban forró köszönetet mondott”: A dalárda többször is hirdetett a Pécsi Lapokban, ill. a folyóirat hírt adott az egyesület működéséről. A Pécsi Lapok első lapszáma 1860. július 5-én jelent meg és 1862. június 29-ig adták ki. 1867 márciusában indult újra. Felelős szerkesztője az a Bánffy Simon, aki később az egyesület elnöke lesz 1861. május 1-től.

2. A végleges alapszabályok tisztázata bemutatattván, az ezek felsőbbi jóváhagyását kérvényező folyamodvány fogalmazása ügyében intézkedés történt.

Ebben az időben az egyesületek alakítása még nem volt teljes mértékben szabályozott. Széchenyi a Kaszinóban és az akadémián propagálta, Kossuth pedig a negyvenes években kezdte hangsúlyozni fontosságát a társadalom megszervezésében és a polgárság egyesítésében. Az egyesületi joggal végül nem foglalkoztak 1848-ban a törvényhozók. 1850-ben Bach rendelettel, 1852. november 26-án pedig a császár páttenssel szabályozta az egyesületek alapítását és működését, megszigorítva azt. 1868-

ban volt tervezet a szabadegyesülést megengedő törvényre. Ezt követően az egyesületekről egy-egy más törvény paragrafusa, alacsonyabb szintű jogszabályok, miniszteri rendeletek intézkedtek. (Lásd Bősze Sándor: „Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és a XX. században”, in Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről II (= Vas megyei levéltári füzetek 6)* (Szombathely: Vas Megyei Levéltár, 1993), 78–80.) Ez tehát a dalárda legfontosabb lépése a hatósági elismerés irányába.

4. Az alapszabályok utolsó felolvasására vonatkozólag határozottatott, miszerint a f. é. február 14-én tartandó rdk. közgyűlésre az összes működő tagok körlevélileg meghívassanak, mely körlevél kibocsátásával egyuttal a titkár megbízott.

A napirendi pont rávilágít az egyesület demokratikus működésére: az alapszabályt igyekeznek minden működő, azaz szavazati joggal bíró taggal megismertetni, mielőtt véglegesedik.

Wachauer 1861 novemberében szintén körlevélben szólította meg a zenebarátokat egy eszmecserére, melyből végül megszületett a dalárda.

A körlevelek a későbbiekben is megszokott módjai az informálásnak, így pl. alapszabályok ellen vétő tagokat is van, hogy levél útján figyelmeztetnek (pl. fizetési felszólítás), ill. a dalárda jelmondatára kiírt megzenésítése pályázatot is körlevélben „körösztették”.

1862 február 14^{én} tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve

1. Az elnök üdvözlővén az összegyűlt tagokat és röviden felterjesztvén a jelen rendkívüli közgyűlés célját, t.i. az alapszabályok végleges felolvasását a jegyzőnek átnyújtja az alapszabályokat [sic!] felolvasásul. Az alapszabályok a közgyűlés által végig hallgatva, helyben hagyatva és elfogadva, határozottatott, mikép a bizottmány a szükséges kísérő iratokkal egyutt jelen alakban elfogadott alapszabályokat felsőbb helyre jóváhagyás végett felterjeszsze.

Ez a dalárda kezdeti időszakának talán legfontosabb mozzanata, hiszen a közösen elfogadott alapszabállyal működésük, mindennapi életüket szabályozó dokumentumuk elfogadása történt. Pécs levéltára 1862. évére vonatkozó elnöki jegyzőkönyvi mutatójából tudjuk, hogy a királyi biztostól 1862. március 1-jén érkezett irat, miszerint a „Pécsi dalárda helybenhagyott alapszabályait megküldé”. Erre a gyorsaságra egyelőre nincs magyarázat. A következő napirendi pontból kiderül, hogy az ideiglenes alapszabályok inntentől kezdve semmisnek nyilvánítatnak, és az új alapszabályok válnak aktuálissá.

További fejlemények az ügyében: az 1862. április 13-i választmányi ülés jegyzőkönyve alapján az 1. napirendi pontban az elnök tájékoztatja a jelenlévők, hogy a polgármester április 7-én kelt leiratában helybenhagyja az alapszabályokat.

Az 1862. május 10^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

XIV. Wachauer ur azon indítványnyal lép föl, hogy a bizottmány létesítsen a dalárda mellett oly énektanodát, melyben a tagok minkét rendbeli gyermekei havonkénti kisebb, a nem tagok gyermekei nagyobb díjért naponként taníttatnának. – Ezen indítvány bővebben tárgyalatván, végül Felsmann ur indítványára határozatba megy, hogy az említett énekiskola alakítása azonos lenne az alapszabályok megváltoztatásával, arra pedig csak a közgyűlés illetékes, az egész ügy tárgyalása annak idején összehívandó közgyűlés elé terjesztetik.

Fontos egy dalárda számára az utánpótlás, melynek egy énekiskola létrehozása remek módja. (Megjegyzés: más dalárdák esetében is van összefonódás zenei oktatási intézményekkel.)

Nem véletlen, hogy az indítvány Wachauertől érkezik. A *Pécsi Lapok* 1860. szeptember 20-án megjelent 23. száma hírt ad Wachauer Károly október 5-én megnyíló énekiskolájának 1860/61-es tanévre szóló tantervéről (92. o.). Két hónappal korábban pedig a nevezett folyóirat „Pécsi tárogató” rovatában olvashatjuk: „Emeli e dalárda érdekét még az is, hogy Wachauer úr mindazon gyermekeket, kik nála énekelni tanulnak, a dalárda erősítésére betanítja, ezzel nem csak a tanulók gyakorlatát, hanem egy egész intézet jövőjének biztosítását, sőt a nálunk egy darab idő óta kissé pangásban heverő társas közszellemet is előmozdítja, melynek városunkra nézve csak jó hatása lehet.” (1860. július 15., 1. évf. 4. sz., 15. o.)

Megjegyzendő, hogy a 1863. évi közgyűlésen nem került szóba ez az indítvány, 1864-ben azonban igen, ahol is Vész indítványozza az 1863-ban megválasztott négytagú bizottmány öttagúra bővítését, s melynek határköre többek között a megalakuló énekiskola felügyelése lenne. Végül azonban indítványát pont ennek a pontnak eltörlésével szavazzák meg, mivel nem alakul énekiskola, helyette ismétlő órákat tartanak az általános próbálok kívül egy korrepetitorral azok számára, akiknek a karmester előírja. (Az 1864. évi majus hó 14^{én} tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 6. napirendi pont.)

Az 1864. évi Januarius hó 10-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

5. Határozatott ezen új evtől a Zenészeti Lapok és Sänger Halle – a pesti uniol előfizetési uton kiadatott, és kiadando kardalok, nem különben Wuschingtol hirdetett magyar négyesek, és néhány Beethoven hegedű és zongora szonátainak megszerzése. – Ezen határozat sikeresítésével a pénztárnok megbízott.

Az 1860-ban induló *Zenészet*i lapok volt Magyarországon az első zenészet

szaklapja. Főszerkesztője Ábrányi Kornél, aki a dalármozgalom egyik kulcsfigurája volt kezdetektől fogva. A *Die Sängerkhalle* 1861–1908 között jelent meg, székhelye Lipcse. A folyóirat fő tematikája a kórusmuzsika volt, mint az teljes címéből is kiderül: „Die Sängerkhalle : allgemeine dt. Gesangvereins-Zeitung für d. In- und Ausland ; zugl. Organ für d. Veröffentlichungen d. Deutschen Sängerbundes, sowie offizielles Organ d. Thüringer Sängerbundes”.¹

A bejegyzésből kiderül továbbá, hogy a dalárda fontosnak tartotta a különböző (kórus és hangszeres) kották beszerzését, s ezzel repertoárjának bővítését.

Wusching Konrád Pál (1827–1900) elemi iskolai főtanító és karnagy. Pécssett végezte a középiskolát, zeneoktatását is innen nyerte (Ferlsmann Ferenc és Schmidt Péter) de élete nagy részében Lugoson élt. 1851-ben ő alapította a lugosi dalárdát, haláláig karnagy. Szerzeményei között férfikarok is szerepelnek.^{vi} Élénk összeköttetésben és levelezésben volt Schmidt Péterrel, Mosonyi Mihállyal és Ábrányi Kornéllal.^{vii} Tudjuk, hogy 1865. november 5-én a vártemplomban elénekelték tőle egy magyar népdalokból álló egyveleget.^{viii} A *Zenészet*i Lapok 1866 végén kezdi el hirdetni az általa komponált „Dalcsokor” című férfinegyesre.^{ix}

Az 1864^{iki} június 22^{én} tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

Elnök ur bemutatja pécs sz. kir. város azon jegyzőkönyvi kivonatát, mely szerént a pécsi dalárda azon kérelmének, hogy egyleti zászlójába avárosi cimert is felvehesse, hely adatik. [széljegyzet: 81^{ik} sz:]

Fontos döntés, hiszen az augusztus közepére tervezett országos ünnepség apropója az egylet zászlóavatása. Végül ez lett hazánk második országos dalártalálkozója – Ábrányi Kornél és a kortársak számozása szerint az első, mivel az egy évvel korábbit soproni ünnepséget nem tartották annak a németajkúak túlzott részvétele miatt.

Előzmény: Az 1864. május 28-i választmányi ülés dönt a városi címer zászlóra helyezéséről, lásd 7. napirendi pont.

Az 1864^{ik} évi October hó 7^{ik} napján tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

3. A választmány elfogadja azon elvet, mely szerint ezentul minden indítvány, ha az kisebbségben marad legyen is, az indítványozó kívánatára a jegyzőkönyvbe felvételtesék.

A jegyzőkönyvírásnak több módszere is van, de ebből kiderül, hogy eddig az elévzert indítványok nem mind kerültek be. Ez azonban továbbra sem automatikus, az indítványozó kérése szükséges ahhoz, hogy írásban rögzítsék.

Az 1865. évi Majus 3-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

4. Karmester úr által tett kérdés folytán – azon műk. tag urak – névjegyzéke a karmester urnál létezik – kik működő tagokká [---] megválasztatásuk óta nem jelentek meg, a műk. tagok sorából a pártolokéba leend átvitele elhatározatva; következöleg a választasba sem folyhatnak be cselekvöleg.

Kemény az élet a Pécsi Dalárdában: a választmány intézkedik, amint probléma adódik. Ez köszönhető annak, hogy a karmester és a pénztáros folyamatosan jelentést tesz a választmánynak a gyakorlati órákról és fellépésekről, így a tagi kihágások nyilván vannak tartva. A pártoló tagok más jogokkal bírtak mint a működöek, így gyakorlatilag az intézkedés visszalépést jelentett a meg nem nevezett tagok számára.

Az 1865^{ik} évi majus hó 6^{án} tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

d) Vachauer urnak tetszésben részesült ama indítványa, miszerént jövőre minden, már tekintélyre emelkedett művész – és nő Pécssett adandó hangversenye vagy egyéb föllépése alkalmával a dalárda részéről az egyleti helyiségnek díj nélküli átengedése s a tagok közreműködése által kellő pártolásban részesüljön, általánosn elfogadtatott.

Ezzel a lépéssel a dalárda versenyelőnyt teremt maga számára a városi zenei színtérben, megkerülhetetlen központi szereplővé teszi magát. Egyesületi szempontból egy okos húzás, mellyel ráadásul a vendégművészek is jól járnak.

A soron következő 1865. május 15-i ülés 8 pontban részletesen szabályozza ennek módját.

¹ Forrás: <https://katalog.slub-dresden.de/id/0-167423622>.

1865.ik évi Deczember hó 3-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

10) Elnök úr [ti. Angyal Pál] elbucszuk a választmánytól, minthogy ő mint Pécs városa képviselője még e hó folytán Pestre menend a megtartandó országgyűlésben részt veendő. Egyúttal felkéri alelnök urat – távollétében – az ügyek vezetésére.

Az egylet egy társadalmi szempontból ilyen magas rangú embert tudhatott elnökül. Másik jó példa erre a Debreceni Dalárda, ahol a polgármester volt elnök. Az az egylet városban elfoglalt rangját, súlyát is jelezheti.

Az 1866. évi sept. 4-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

3. Thaller Gyula ur indítványozza, miszerént az egylet által előadásra s leírásra kerülő dalok mindenkor előlegesen egy szakértő bizottmány által meg vizsgáltsanak s előadásra vagy leírásra ajánltassanak[.] [A]z indítvány elfogadtatván e vizsgáló bizottmányba Wachauer, Hoffer, Linczab, Koszter s Szigriszt urak választattak meg.

Ezzel a lépéssel a repertoár bővítése is rálép a professzionalizálódás útjára. Wachauer és Hoffer egyházi zenészek. Linczab Henrikről csupán annyi információ van, hogy 1864-ben válik rendes taggá, ill. az 1868. november 23-i jegyzőkönyv „képzett szakértő zenész”-ként aposztrofálja. Koszter Boldizsár orgonista, zenetanár, a székesegyház orgonistája, a helyi hangversenyélet tevékeny alakja.^x Koszter 1872-ben az egylet levéltárosa. Hoffer 1868–1889 között a dalárda másodkarmestere, 1890–1902 között pedig első karmestere. Ebből is látszik, hogy az egylet meghatározó, szilárd tagja, híresen jó tenor. Ez azt jelenti, hogy az öt tagból legalább három volt zenész foglalkozását tekintve, egy pedig szakértő (ami jelenthetett magas szintű laikus zenészt).

Az 1867. évi május hó 1-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

12. Mendlik Mihály ur indítványozza, ha ezután a választmányi tagok száma kettővel szapíratnék, még pedig a pártoló tagokból, és minthogy már három pártoló tag volt a választmányban, most ezek száma ötig emeltessék, valamint ezeknek megválasztása is ruháztassék a pártoló tagokra.

A közgyűlés ezt elvileg elfogadta és az határozta: miután már három pártoló tagot megválasztott, beleegyezik a másik kettőnek pártoló tagok általi megválasztásába, jövőre pedig mind az öt tag megválasztását a pártoló tagoknak engedi át. Így ezentúl 8 működő és 5 pártoló tag vesz részt a választ-

mányban. A főnebbi indítvány utasításul adatik egyszersmind a majd kinevezendő bizottmánynak hogy az alapszabályok átalakításánál tekintetbe vételessék.

A pártoló tagok választmányba való bekerülése által a tagság egy újabb része érezheti azt, hogy bevonódott. Ennek első lépése, amikor az 1866. május 4-i közgyűlésen Wachauer Károly Bánffy Simon elnök úr megbízásából indítványozza, hogy az általános óhajnak megfelelően legalább 3 pártoló tag legyen beválasztva a választmányba (10. napirendi pont). Ekkor Rath Mátyás, Ludvig János és ifj. Madarász Endre lett megválasztva, akik a felkérést elfogadták (16. napirendi pont).

Mendlik Mihály az egylet titkára lett 1865-ben, de a tisztséget csak évig vállalta.

Az 1868. évi augusztus 8-án és folytatólag 11-én tartott [ceruzás betoldás: rendkívüli] közgyűlés jegyzőkönyve

2. A f. é. augusztus hó 4-én tartott választmányi ülés határozata következtében alelnök ur az egylet panaszkönyvét mutatja be a közgyűlésnek, melyben néhány működő tag a karmesterek ellen panaszt emel, s fölshólyítja a közgyűlést az ügy elintézésére.

Az ügy megvizsgálása után kiderült, miként a karmesterek ellen fölshólyzott vád alaptalan, miért is a közgyűlés többsége azon határozatát mondá ki, – hogy a panaszkönyv, mint olyan semmisíttessék meg [mivel e címet úgy is csak tévedésből kapta] s ezentúl csak mint a működő és pártoló tagok, Ohajkönyve tartassék nyilván.

A szögletes zárójel kivételesen nem saját betoldás, hanem így szerepel a jegyzőkönyvben.

Augusztus 4-én a választmány a 6. napirendi pontban a következőket tárgyalta, kivonatolva:

Több működő tag által aláírt, a karmesterekkel illető panasz nyújtatott be. Mire első karmester úr azon kérdést intézi a választmányhoz, vajjon hajlandó-e ezt a közgyűlésnek átengedni, vagy a választmány akar e fölött határozni. Nt. Petrovics úr nem szereti átengedni a választmány kezéből az oly ügyeket, melyekben a választmány is határozhat. Elnök úr azon kérdésére, vajjon e fölött a választmány vagy a közgyűlés határozzon-e, a közgyűlés fogadtatott el.

Érdekes lenne tudni, mi lett azokkal a tagokkal, akik a panaszt benyújtották: megmaradtak-e a dalárdában, vagy kiléptek?

Az 1868. évi november hó 23-án tartott [ceruzás betoldás: rk] közgyűlés jegyzőkönyve

4. [...] Erre jegyző főlemlíti, miként nemcsak a pártoló tagok nagyobb részétől, de hírlapokban is már évek óta azzal vádoltatik a Pécsi Dalárda, hogy nincs magyar karmestere s hogy a magyar elemet elhanyagolja, – az alkalmat igen kedvezőnek találja mind ennek elejét venni, – miért is Linczab Henrik urat, mint képzett szakértő zenészt ajánlja „magyar karmesternek.

Ez egy érzékeny pontra tapint, amely nemcsak Pécssett, de országszerte vita tárgyát képezte. Többen támadták magát a dalárintézményt is, mondván, hogy osztrák-német import (ami érzékeny pont volt az 1850-es évek önkényuralma idején). Az idegen elemeket felvonultató dalegyletek az 1860-as években igyekeztek magyarsodni, lásd pl. a fővárosi dalárdákat.

Feloldásként elárulható: végül Linczabot megszavazta a közgyűlés.

PÉNZÜGYEK

Az 1864. augusztus hó 28^{án} tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

4. Elnök ur jelenti, miszerént Girk György, püspök ur ő excellentiaja 50 frt o.é., Majlath György, ő excellentiája 25 frt o.é. adományoztak a dalárünnepély költségei fedezésére, – ez adományok a legforróbb köszönettel elfogadtak.

Az adományozás tényénél sokkal fontosabb az adományozók személye. Girk György jelentős személyiség Pécssett, 1852-től pécsi püspök.^{xi} Majlath György pedig Baranya vármegye országgyűlési nagykövete volt (1839–1840), majd első alispánja, 1848-ben pedig a vármegye főispánja lesz. Az 1860. október 20-i Októberi Diploma kibocsátása után tárnokmester és a Helytartótanács elnöke, 1861-ben pedig tagja lesz a bécsi megerősített birodalmi tanácsnak és másodelnöke a magyar főrendiháznak.^{xii}

1866. évi július hó 26-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

3. Friedrich urnak egy levele olvastatott föl melyben huszonöt frtot kér kifizettetni egy, a dalárda számára elkészített divánért. Minthogy a választmány f. e. április 17-én tartott választmányi ülésében elhatározá, hogy az aláírások után be nem folyt hátralékot kifizeti az egyleti pénztárból, határozottott annak kapcsában: Az egyleti pénztárból fizetessék ki ezen összeg is, de Szigriszt ur, ki a diván kifizetésére aláírt pénzt beszedé, kéressék föl levél által, miszerént a legközelebbi választmányi ülésben számoljon a befolyt pénztől, mely most az egyleti pénztárba befizetendő. [szélgjegyzet: Leltári sz. 17.]

A pénztáros rendszeresen beszámolt a választmánynak az egylet bevételeiről és kiadásairól, ill. rendszeresen kapott megbízást kifizetésekre.

Friedrich Vince működő tag, foglalkozása kárpitos. Az egyleti zászlót ingyen igazította (1866. évi július 5-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve, 13. napirendi pont), amikor nagy súlya miatt könnyíteni kellett rajta, mint ahogy az 1862 február 1-i dalkörre is ingyen díszítette a Hattyútermet. Nem melleleg ezen a július 26-i ülésen jelenti be kilépését, s még az év végén pártoló taggá válik.

Az 1866. évi november 19-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

2. Pénztárnok ur három számlát mutat be, Szeifriek urtól 2 frt. 59 krajczról, Kozáry urtól 6frt 4 krcról, és Valentin Károly urtól 38 frt 63 krajról, melyek kifizetésre utalványoztattal [sic!] azon megjegyzéssel, hogy Valentin

ur számlájából 5 frt. 16 krajcz. levonandó, minthogy három, benne nevezett zenemű visszaadatik.

Azonkívül elhatározott, hogy ezentúl az alapszabályok értelmében egyedül a pénztárnok tehet kiadásokat öt forintig: miért is azon tag urak, kik valamit szükségelnek, fölszólítatnak azt a pénztárnok urral tudatni, ki, ha szintén szükségesnek találja, számukra meg fogja venni.

Öt forintot meghaladó kiadásokra a választmány határozata szükséges; sürgős esetekben az elnök intézkedik s tudatja később a választmánynyal.

A kottapapirosból ezentúl mindig egy rizsma fog megvétetni, mely a le-véltárnoknak átadatik, ki azt az illető kottairóknak előolvasva kiadja, a leirt kardalokat tőlük átveszi s nyugtáikat bizonyítja.

Tkp. ez is valahol az intézményedés folyamata: a tisztségekhez rendelt feladatok, egyre pontosabban körülírt jogkör.

A rizsma papiros méréseé használt mértékegység: ezer ív. tíz konc.^{xiii}

Az 1867. évi február 8.án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

7. Karmester ur megkeresi a választmány, azon uraknak, kik a vasárnaponként tartatni szokott zeneestélyeken vonóhangszereken közreműködnek, ezen fáradságukért némi kárpótlást adni, még pedig, a próbák alkalmával személyenként 50 kr. zeneestélyekeni előadásakor pedig 1 frt.

A választmány ezen indítványt megáévvá tette, mintazáltal a kivített [akkora' áthúzza] az idény befejeztére halasztotta, a mikor is a megszavazandó összeget nem mint díjt, hanem mint jutalmat vegye az illető.

Télen kamarazenei estekre került sor vasárnaponként, s a karmester az ebben közreműködő zenészeket szerette volna jutalmazásban részesíteni. Az egylet jó anyagi helyzetét és bőkezűségét jelzi, hogy erre készek voltak, hiszen egyébként ez a programsorozat nem vágott profiljukba. Az első évkönyv (1862/63) „zenészeti előadások (akadémiák)”-ként hivatkozik ezekre, melyeket az egyleti tagok szerveznek az egyleti helyiségben. Az első évben ezeken nem csupán hangszeres előadások hangzottak el, hanem férfi- és vegyes kardalok is, de a rá következő évben már úgy tűnik, inkább az instrumentális művek domináltak.

1867. évi február 28.án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

1. Elnök ur tudatja a választmánynyal, hogy sz.k. Pécs városa tanácsa részéről fölszólalás érkezett, miként 14 nap alatt visszaveendő azon pénz-

összegek, melyek az 1866-ik évi hadjárat alatt megsebesült honfiaink ápolására adattak, – minthogy a szabott idő letelte után a városi tanács rendelkezendik vele.

Miután a választmány, e célra adott 100 frtjáról már 1866-ik évi október 12-én tartott ülésében akként rendelkezett, hogy az a helybeli kisdédóvoda alaptőke növelésére fordítandó, pénz tárnok ur, a nevezett összeg visszavételére utasítást nyert.

Feltételezhetően az adományt nem használták fel, így visszautalták az adományozónak. Az 1866. évi április hó 17-en tartott választmányi ülés 7. pontjában olvashatunk arról, hogy egy hangverseny tiszta jövedelmét egy létrehozandó kisdédóvó alaptőkéjének növelésére adják. Közel egy év múlva ez még mindig aktuális volt. Ahogy egy másik helyen jeleztem, kérdés, hogy az újonnan létrehozandó óvoda Vojtyák Antal intézménye volt-e.^{xiv}

SZERZŐDÉSEK, KIFIZETÉSEK

Az 1862. március 5^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

3. A karnagy előterjesztésére és a pénztárnok meghallgatása után egy zongorának megszerzése határozatott el, oly kikötéssel, hogy e célra csupán négy száz forint fordítható. Az összeg pedig addig fiettetik [sic!] le, hogy a zongorának a dalárda helyiségébe tétele napján két száz forint tétetik le, a hátra levő összeg pedig negyedévenkénti 50 frtnyi részletekben törlesztetik. A ily föltételek melletti vállalkozó ellenben lekötelezi magát, hogy egy hó lefolyta alatt három jó zongorát küld kiválasztásra; addig pedig Azl-féle zongorát szolgáltat át az egyletnek. Az említett föltételek mellett a karnagy hatalmaztatik fel Szabó pesti zongorakészítővel alkuba lépni.

Későbbi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy Szabó 2 zongorát küldött végül, melyet egy erre kinevezett háromtagú bizottság tekintett meg (1862. május 26., 9. napirendi pont). A bizottság a megküldött 3 zongora közül (megj. itt némi ellentmondás feszül a számok körül, hacsak a harmadik zongora az egyébként megküldött Alz-féle hangszer) a Schnabel-félét ajánlotta a választmánynak, mely erre határozatot hoz, hogy a Schnabel-félét tartsák meg és az egyleti helyiségbe szállítsák át (1862. július 7., 3. napirendi pont).

Az 1864. évi szeptember 11^{én} tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve.

4. Schulcz József Miklós ur egy számlája 307 frt 70 [olvashatatlan szó] o.é., ácsmunka- és fakártétért a dalárünnepélyi építkezéseknél, kifizetés végett terjesztetik elé; – miután Schulcz ur mihez tartás végett előre értesített vala, hogy az összes építkezésekre csak 300 frt o.é. áll rendelkezésre, az eddigi kiadások pedig ezen összeget is már fölülhaladják, Schulcz ur ezen számlája nem utalványoztatik.

Ritka, de előfordult a dalárda életében hasonló probléma. Végül Schulz beperelte az választmányt a városi törvényszéknél (lásd az 1864. október 27-i ülés 4. napirendi pontját). Pár héten belül Schulz Miklós működő tag bejelenti kilépését. Pedig tőle származik az egylet jelmondata: „Édes hazánk, kedves dalunk: / Érted élünk, érted halunk.”

Az 1865^{ik} évi augusztus hó 30^{án} tartott választmányi ülés

d) Pénztárnok megbizatik az egyleti termünkre vonatkozó Contractus ujjolagos 3 évi megosszabitására.

„Az 1865ik évi october hó 8án megtartott választmányi ülés jegyzőkönyve” tudósít arról, hogy az egyleti terem birtokosával 5 évre szóló szerződés kötött. Ugyanitt szerzünk tudomást arról, hogy a terem javítását is elhatározták, melynek fedezésére 60 fr.-ot különítettek el.

Az egyleti terem ekkoriban legjobb tudomásunk szerint az Oertzen-féle ház Mária utcai terme, mely a Széchenyi tér mellett található közvetlenül.

TAGSÁGI KÉRDÉSEK

Az 1862. március 13^{án} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

2. Petrovich bizottmányi tag azon indítvánnyal lép föl, mikép oly működő tagok, kik egy álló hóig nem jelennek meg az esti gyakorlaton, önmagukat zárják ki az egyletből, és ezen indítványát akként ohajtja határozattá emeltetni a bizottmány által, hogy az egy legközelebb egybehivandó közgyűlésnek elfogadás végett előterjesztessék, mely indítvány a titkár javaslata folytán oly módosítással emeltetik határozattá, hogy a bizottmány egelőre határozatkép mondja ki, miszerint oly működő tag, ki egy álló hóig nem jelenik meg a kitűzött esti gyakorlatokon, önmagát zárja ki az egyletből. A felsőbb helyre jóváhagyás végett előterjesztett alapszabályok visszaérkezése után az amugyis egybehivandó közgyűlésnek e határozat ekként terjesztetik elő, hogy ezt az alapszabályok kiegészítéseül fogadná el. – E határozat a működő tagokkal közöltetik.

Petrovich annyiban mindenképp előrelátó, hogy ezzel talán a személyes konfliktus könnyebben elkerülhető, hiszen nem a választmány hozza a döntést a kizárásról, hanem automatikus történik, a választmány csupán tudomásul veszi.

Petrovich Ferencz, címzetes prépost, római katolikus kanonok, író, gimnáziumi tanár.^{xv} 1861 végén már tagja a dalárdának, februárban szavazatképes választmányi taggá választják, a legelső választmányi ülésen (1862. február 12.) már jelen van.

Az 1864 évi November hó 30^{án} tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

10. Pénztárnok jelenti, hogy Jakab működő tag az egyletből kilépett. Ezzel kapcsolatban, tekintve azon részvétlenséget, mely jelenleg a próbákoni megjelenés körül mutatkozik, a választmány elhatározza, hogy következő működő tagok, u.m: Mendlik Mihály, Dominik, Hámerly Egry és Förster, írásban szövegezzék fel a szorgalmasabb megjelenésre. –0

Választmányi üléseken gyakran előkerülnek mindennapi tagi kérdések, mint amilyen a felvétel, kilépés, felszólítás vagy kizárás. Nem ritka, hogy írásbeli felszólítást küldenek azoknak, akik vétének az alapszabály ellen.

Mendlik végül megemberelte magát: a rá következő évben egyleti jegyző lett egy évre.

*Hámerly Mihály*ról csupán annyit tudunk, hogy ebben az évben díszokmányt kapott mint működő tag. Dominik és Egry ismeretlen.

Förster Béla az 1847-es Pécsi Dalárdának is tagja volt, az ő keze írása az akkori alapszabály. Az újonnan alakult Dalárdának 1864. szeptember 11-én válik működő tagjává Wachauer ajánlására.

1865ik Marczius 29én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

2. Szigriszt Josef leltárnok Ábrányi Cornel urat, a zene, valamint múlt évi pécsi dal ünnepély körüli érdemeit kiemelve, őt ennek elismeréseül a tiszteletbeli tagok sorába felvételt kéri – úgy Warga Ferenc 2^{or} karmester Reményi Ede és Mosonyi Mihály urakat szinte tiszteletbeli tagokká megválasztani ajánlja – mely ajánlatok elfogadva, nevezett 3 uraknak az ebbeli kinevezési okiratok megküldése elhatározott.

A hazai dalárdák előszeretettel választották Erkel Ferencet, Mosonyi Mihály, Ábrányi Kornél és Liszt Ferencet tiszteletbeli taggá. Ábrányi a dalármozgalom egyik kulcsfigurája volt, neki köszönhető, hogy az 1864. évi pécsi dalárünnepélyt tartották az elsőnek a maga nemében. Reményi Ede magyar hegedűművész a dalárdák lelkes támogatója volt. Mosonyi Mihály német származású Magyarországi, később magyar zeneszerző szintén kapcsolatban állott a dalegyletekkel, több férfikari művét lelkesen énekeltek a 19. században.

Warga Ferencz egyike volt azoknak, akik 1861/1862-ben a végleges alapszabályt szerkesztették, és január 21-én a kész tervezet letették a gyűlés elé. Volt bizottmányi tag, helyettes elnök és másodkarmester a kezdeti években.

1865.ik évi Deczember hó 3-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

9) Jelentetett: miszerint Jäger Károly úr az egyletnek ezelőtt harmadévvél ajándékozott zászlót /:tricolor:/ visszaköveteli; azt állítván, hogy ő e zászlót csak kölcsön fejében szolgáltatta át az egyletnek.

Minthogy Jäger Károly úr nevezett zászlót az egyletnek csakugyan oda ajándékozta – minek tényleges biznyságul szolgál az is, hogy ő az erre vonatkozó írásbeli köszönetet elfogadta – mi több. az ellen sem tiltakozott, hogy neve az évkönyvben előforduló „Kegyess adakozók” között fényeskedjék –

Elhatározott: hogy az egyszer már odajándékozott, de most meg visszakövetelt zászló Jäger K. úrnak visszaadassék; elrendeltetvén egyuttal: hogy valamint neve eddig – az évkönyvben az adakozók sorában állott, úgy a legközelebbi évkönyvben kitéttessék: miszerint Jäger Károly úr az ajándékozott zászlót ismét visszakövetelte, valamint hogy vissza is nyerte. Ezt pedig

azért: mert kötelességünk vagyoni számadásunkat a közösség ellenében – u. m. pártoló tagjaink ellenében – lelkiismeretesen vezetni.

Egy példa a választmánya és egy tag közötti konfliktusra. Kiemelendő, hogy mint egylet törekedett az átláthatóságra: pénzügyeivel el kellett tudni számolni a tagság előtt. Meglepő mindezek fényében, hogy 1868. június 22-én pártoló taggá válik. Azóta tehát vagy történt egy békülés, vagy nem volt olyan jelentős a konfliktus, mint az a leírásból tűnik (pl. egyleti szintén szükséges volt a komoly beavatkozás, de személyes szinten nem romlott meg a viszony).

1866-ik évi Január hó 21-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

e) Karmester jelentvén: miszerint az énekekre vonatkozó siker, mely óhajtott – soha sem érethetik el, hahogy a működő tag urak néhányja, kik a gyakorlati órákban itt levén, az egytetemes betanulás alkalmával magukat abból kizárván – részt nem vesznek – elhatározottat: egy ide vágó írásbeli felosztás útján a műk. tag urakat fölkeríteni – kötelezettségek teljesítésére.

Időről időre felbukkan a tagok fegyelmezésének kérdése, különösen a gyakorlati órákon való megjelenés, vö. 1862. március 13-i ülés.

Az 1866. évi április hó 5-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

3. Efthofer Ferencz, működő tag ur a választmányhoz intézett sértő levele folytán, szavazat többséggel annak az egyletbeli kizáratása határozottat el. [széljegyzet: 130. sz. al. leltározottat]

Ilyenre nemigen van példa az 1862–1868 közötti időszakban, hogy a választmánnyal történő csörte miatt kerül kizárára. Sajnos a levél egyelőre nem került elő, így nem ismeretes annak tartalma és stílusa.

A soron következő ülésen (1866. április 17.) újra előkerül a neve (mellette foglalkozása: asztalos mester), miszerint 7 frt. 50 kr. összeget követel egy dalárda részére készített pamlagért. Mivel nem teljesen fizette ki a dalárda, határozatot hoznak, hogy a maradékot kifizetik. Ez alapján lehetséges, hogy Efthofer korábban egy ezzel kapcsolatos levelet írt, melynek tárgyában igaza volt, stílusa azonban megengedhetetlen volt.

Az 1867. évi március 29-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

1. Fölvastatott a „Czindery-kert” kibérlési föltételeket tárgyaló bizottmányi jelentés, mely jelentéshez még következő módosításokat csatolni határozottat. [széljegyzet: Lelt. 46 sz.]

a) Engl ur készített nekünk követelt mennyiségben fehérre festett léczpadokat, melyek használatáért 2 forintot fizetni kötelezzük magunkat, ha

t. i. a bérlet idő első két évében készítettjük; azokat az utóbbi években készítettékért ellenben csak egy forintot, mely összeget csak a négy bérlet évre fölosztott részletekben fizetendjük le.

b) Engl ur tartozik szükség esetében saját költségein egy második sőt harmadik kúp helyet építeni.

c) Ha a kertben létező czirkusban egy műlovas társaság tartana előadásokat, úgy az esetben a dalárda nem engedheti meg, hogy a néző közönségnek a kerten keresztül nyitassék bejárás s inkább kész az egész tervről lemondani.

Fölkéretik ennek következtében újra a kijelölt bizottmány e módosításokat Engl urral közölni s az esetben, ha azokat elfogadná, egyszersmind föl is jogosíttatik, Engl urral előlegesen szerződést kötni, mely szerződés aztán a választmánynak elfogadás végett előterjesztendő. Azon kívül arra is kéretik a bizottmány, minden a kertben történendő, elkerülhetlen szükséges munkákról, szakértők által költségvetést készíttetni s azt szintén a választmánynak bemutatni.

Az 1862–1868 időszak talán legjelentősebb és legkomolyabb szerződéskötése. Előzménye az 1867. március 24-i ülés, melyben az elnök tudatja a választmánnyal, hogy Engl Adolf helybeli fakereskedő kész a Czindery-féle kertjét évi 200 frt-ért átengedi a dalárdának. Az ajánlat elfogadtatott, s némi akadályozó körülmények ki egyenlítése végett Dr. Ludvig, Szigriszt és Vachauer urak felkérettek Engl úrral értekezni.

A következő ülésen, 1867. április 7-én kibérléssel foglalkozó bizottmány felolvassa második jelentését. Engl úrral a következő, bizottmányi beadvánnyal nem egyező feltételek mellett négy évre szerződést kötni az elnök urat kérték fel, azzal a megjegyzéssel, ha Engl úr az két utolsó pontba nem megy bele, a szerződés nem kerül megkötésre. a) Engl úr köteles saját költségén a kertet a fürdő felől egy négy láb magas kerítéssel bekeríttetni. b) Szerződéskötésnél feltételeztetik, hogy a korcsma épületben lévő lakás, mely eddig a fürdői szolga sajátja volt, rendelkezésre álljon. c) Számunkra készíttendő kerti padok használati díját a múlt ülés határozata szerint csakis négy évi bérlet időre felosztott részletekben fizetjük.

Végül 1867. április 12-i választmányi ülésen az elnök bemutatja a Czindery-kerttel kapcsolatos, Engl Adolf és a Pécsi Dalárda között kötött szerződést, mely általános beleegyezéssel elfogadásra került.

Ezt követően még számos ülés foglalkozik az ügyel, pl. kerti-bizottmány alakul, mely a kert rendezésével foglalkozik (pl. annak kivilágítása), szerződést kötnek az ottani kocsmárossal stb.

Engl Adolf (1820–1903) pécsi születésű gyáros, nagybirtokos. 1848 után nőtt meg rohamosan vagyona, amelyet különböző vállalkozásokba fektetett, így építkezéseket vállalt, többek között fürdőintézetet hozott létre. Filantrópként is fontos tevékenységet fejtett ki. Pécs, melynek gazdasági fejlődését nagyban elősegítette, utcát nevezett el róla.^{xvi}

REPERTOÁR

Az 1866. évi április hó 17-en tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

8) Vachauer ur indítványozza, hogy az 1865. évi, november 4.én adott hangverseny tisztajövedelméből azon 50 frt. mely boldogult Ruzske Dávid, tagtársunk, egy sír kő felállítására szavaztatott, fordítottassék más, de még is oly célre, melyben a Ruzske név előfordul, miután már más kéz állíta neki sirkövet s így elhatározott, hogy kiiratik két pályadíj, Ruzske név alatt, vig magyar dallamokra, azon hozzáadással, hogy ha e dallamok nyomtatásban jelennének meg, úgy Ruszkénak legyenek ajánlva. A pályadíj mikénti hirdetésével megbizattak Szigriszt, Vachauer, Varga s Preusz urak, kik a tervet a közgyűlésen felolvasandják.

Pályázatok kiírása remek módja egy műfaj megteremtésének. A megzenésített Himnusz is pályázati kiírásra született, mint ahogy a Szózat zenéje is. Az 1850-es évek végén a pest-budai dalárda is írt ki pályázatot férfinégyes komponálására, ezzel is segítve a magyar férfikari irodalom megteremtését.

Ruske Dávid zenetanító, tiszteletbeli tag, jelen volt többek között az 1864. évi zászlószentelésen. 1865. január 31-én hunyt el (Haksch könyvében tévesen szerepel ez a dátum). Az együletet megrendítette az eset.

Az 1866^{ik} évi sept.4^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

Wachauer karmester ur egy zeneszereményt mutat be, melyet a „pécsi dalárdának” ajánl, kérvén a választmány beleegyezését hogy szerzeménynek e czímet adhassa: „a pécsi dalárda indulója”[.] Karmester urnak a pécsi dalárda iránti ebbeli figyelme köszönettel fogadtatván, a választmány az ajánlatot elfogadja, s a fentebbi czim megadásába szives készséggel beleegyez.

Wachauer nagy név volt a dalárdában, eléggé valószínűtlen, hogy megtagadták volna ezt a kérést tőle. A mű megtalálható a Pécsi Dalárda kottatári anyagában. A borítón a „Fel fiúk!” cím található.

Az 1866. évi október 19.én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

2. Fölolvasatott karmester ur jelentése a pályaművek megbirálási eredményt illetőleg, mely szerint a f. é. május hó 15-én „Ruzske-díj” név alatt magyar kardalokra kitűzött pályázatra beküldött 17 férfi négyes szerzemény egy kettős négyes által betanulva október hó 12. és 16.án az összes működő tagok

jelenlétében megbírálás végett előadattak. A működőtagok véleménye azonban [egyhangulag~ áthúzva] odanyilvánult, miszerént a beküldetett pályaművek részint szöveg, részint zenészi jellem vagy alakra nézve nem felelnek meg a pályahirdetésben közze tett feltételeknek s így egy sem nyerheti el a kitűzött pályadíjt. Mindazáltal igen sikerült s dicsérendő kardalnak találta: az „Alföldi legyént,” – „Bordal,” – és „Estidal.” Használhatóknak pedig: „Sir a kis lány,” – „Száll a lobogó,” – „Él a magyar, áll Buda még,” – „Dalra” – és „Bordal.” /Jeligéje: Vigadj hazám./ [szél]jegyzet: Leltári sz. 30.]

Azonkívül kívánja a nevezett kardalok szerzőit fölkérni, hogy dalaikat vagy eredetben vagy másolatban engessék át a P. Dnak.

Ezen jelentést jegyzőkönyvileg fölvenni elhatározott, minek folytán a f. é május hó 6.én elhatározott pályázat megújítása a jegyzőre bizatik.

„Az 1866. évi április hó 17-en tartott választmányi ülés jegyzőkönyve” 8. pontjában indítványozásra kerül a Ruzske-díj megalapítása, mely pályázat ösztönözné férfikari művek megírását. Ennek látjuk itt beérni a gyümölcsét – ill. nem, mivel egyetlen mű sem nyerte el a tagok tetszését.

Az 1867. évi február 8.án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

2. Fölvastatott karmester urnak, az [pály' áthúzva] ismételt [ve' áthúzva, felírva a 't'] hirdetett pályázatra beküldött kardalok érdekében tett jelentése, mely szerint a határidőig hat pályamű küldetett be, következő jeligék alatt:

- „1. Győzzön a mi jobb!”
2. Éljen a lány! éljen a bor! huzd cigány!
3. Sirva vigad a magyar!
4. Legyen úgy, mint régen volt!
5. Boldog újévet.
6. Tied vagyok, tied hazám! e szív, e lélek!

E szerzemények közül a „Győzzön a mi jobb” jeligés a pályázatból kizárattott, minthogy e szerzeménynek mint külalak, mint beltartalmára nézve minden hiányzik, mit úgy férfikarba kívántatik. A beküldött kardalok f. é. január 28.án megbírálás végett adattak elé s szavazat többséggel a „Ki a gondal” czimű kardalnak „Tied vagyok, tied hazám e szív e lélek: jeligével, ítélte-tett oda az első Ruzske-díj – a többiek pedig mint nem díjazandóknak nyilvánítottak. A jeligés levélke fölbontatván Rieger György ur tünt föl mint annak

szerzője, kinek a 30 frtnyi díj át is küldendő[.] A többi szerző fölkéretik a szerzeményeket márczius 10ig visszavenni, minthogy a P.D. ezentul semmiféle felelőséget nem vállal.

A bejegyzésből megtudhatjuk, hogy minden egyes pályaművet betanult a dalárda (vagy annak egy válogatott csapata), hogy azokat előadva bírálat alá eshesse- nek. A bírálóbizottság az előző esettől (1866. október 19.) eltérően nincs megnevezve, de nincs különösebb ok feltételezni, hogy másképp történt volna, így feltételezhet- jük, hogy a jelen volt teljes működő tagság volt.

Ezzel a művel a dalárda 1868-ban Debrecenben első díjat nyert.^{xvii} Tanulságos a bírálóbizottság (többek között Ábrányi Kornél, Bartay Ede, Engesszer Mátyás, Erkel Ferenc, Huber Károly) indoklása, mely nem csak az előadásról, hanem a műről is sokat elárul: „A Pécsi Dalárda által előadott szerzemény a bíráló választmány szavazat- többsége szerint sokoldalú nehézségeket tartalmazván, melyek főleg az egyes ritmi- kai képleteiben, a hangnemeknek váltakozásában, az időmértéki fokozatok hullám- zásában s ezek folytán az előadási árnyalatok különféle kiemelésében összpontosul- tak, mindeme művészeti nehézségek megoldását kellő biztonság, tisztaság, öntudatoság, egyenletes hangfokozás, árnyalás, egyöntetűség s végre a kifejezési jel- lemzéshez szükségelt melegséggel eszközölte.”^{xviii}

Az ünnepséget követően számos dalegylet szerette volna elkérni a mű kottáját, így a Pécsi Dalárda elhatározta, hogy nyomtatás alá adja, és a tulajdonát képező kom- pozíciót áruba bocsájtja.^{xix} (Lásd 1868. október 17-i választmányi ülés, 3. napirendi pont.)

Rieger György 1870-ben az egylet tiszteletbeli tagja lett,^{xx} ám többet róla nem tudunk.

Az 1868. évi október hó 17.én tartott választmányi ülés jegyző- könyve

7. Lacza ur azon indítványára, illetőleg óhajára, hogy egyletünkben a magyar zene művelésére több gondot kellen fordítani, – határozottatott egy pesti zeneműárust azon kéréssel megkeresni miként a magyar zeneszerzők- nek eddig megjelent zeneszerzeményeikről küldjön kimerítő kimutatást, hogy abból azután a jobbakat kiválasztani és megrendelni lehessen.

Megint egy újabb lépés a repertoár bővítésére. Ekkor még – és még jó pár évig – nehézséget jelent a magyar repertoárra való átállás a viszonylag kevés magyar fér- fikari kompozíció miatt. Lásd Gusztin Rudolf „A Pécsi Dalárda repertoárja 1862–1865 között”, *Magyar Zenetörténet Online*, 2022. december 5.

<https://doi.org/10.23714/mzo.009>, 1–7.

NYILVÁNOS VAGY FÉLIG NYILVÁNOS ESEMÉNYEK

„Az 1863 évi December 1^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve” utáni bejegyzés

A múlt év utolsó, az: az: Sylvester estéjen 8 orakor az egylet termében a működő tagok részént családjaikal, részént meghit vendégekkel eg vig est' élvezetére összegyűltek. – Menyire volt élvezetes ezen est, kitűnik abból, hogy az arra nagy számmal megjelent igen csinos vendég koszorú éjféligen zene, dal, és egyéb változatos nagyobb részt tréfás modoru előadások által mulalatra a legjobb kedéllyel és nyilvánított meglégedéssel jobbára csak is reggel hogyták el a termet.

Oldott hangulatú félig nyilvános esemény, mely egyfajta ajándék volt az egylet részéről tagjai számára. Hasonló mulatozásról a fővárosi dalegyletek kapcsán is olvashatunk.

Az 1864 Máj 28.án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

6. Az első szabályszerű dalkör megtartása napjául Junius 18ika, helyiségül pedig a Czindery kert tüzetik ki, mely ez alkalommal egészen ki fog világitatni. Rendezőkül Szigriszt, és Schiebinger és Wachauer tagok bizattak meg, a jegyzedésnél ellenörökül pedig Herczenberg és Reinberg működő tagok. – A vértés ezred zenekarát és cigányzenét a karmester fogja meghívni.

Az alapszabály rögzíti, hogy az egyletnek minden évben négy dalkört kell rendeznie: kettőt télen, kettőt nyáron.

A Czindery-kert a mai Árkád bevásárolóközpont helyén állot, később ennek kerthelyiségét bérlti az egylet. Gyürüs Lajos a következőket írja róla: „Az első említésre méltó esemény a területen 1814-ben volt, mert itt nyitották meg a tulajdonosáról Tar-kertnek nevezett, meleg vizes fürdővel kombinált táncos szórakozóhelyet. Később már az új tulajdonosról, Czindery László császári királyi udvari tanácsos, földbirtokosról Czindery-kertnek említik a helyet.” 1861-ben Czinderytől, illetve örökösaitől, báró Wenckheim Viktortól Jánosi Engel Adolf szerzi meg. A szerződésben az ingatlan mint krt, fürdő és vendéglő van feltüntetve, mely a közönség használata nyitva áll. Ettől kezdve nevezik Engel-fürdőnek.^{xxi}

Engel Adolf *Aus menem Leben* c. önéletrajzi írásában az alábbiakat mondja:

„1860-ban egy katonai könyvtár létesítése céljából 600 kötetnyi hadi folyóiratot adományoztam. Ugyanebben az évben egy ingatlant vásároltam, amelynek birtoklása üzleti és közhasznú tevékenységem számára sok évre tág teret nyitott, nevezete-

sen a Czindery-kertet az abban lévő fürdővel. Ezt két éven át többször is eladásra kínálták árverezés útján, vevő azonban nem akadt rá, mivel a tulajdonos, báró Wenckheim Viktor, húszezer Forintot kért érte, míg neki csak tizenkétezret ajánlottak. Amikor 1860 áprilisában Duhony bárói jószágfelügyelőtől az uradalmi jóváhagyástól függően húszezer forintért megvettem ezt a kertet, rögtön más vevők is feltűntek, akik mindjárt ezer Forinttal többet kínáltak a bárónak. – Azonban báró Wenckheim Viktor, egy igazi gavallér, ezt felelte nekik: „A becsületes ember jut a legmesszebb. Bár Engelnek nincs még szerződése, az adott szavam nem eladó.” Ha a báró azt az ezer Forintot tőlem követelte volna, megadtam volna azt is.

Később azonban alkalmam adódott rá, hogy kifejezhessem hálámat a báró nagylelkűségéért, azáltal, hogy négy évvel később az újfalu erdő eladásakor több ezer forint bevételhez juttattam, mivel nem szálltam be egy fakereskedőből alkotott koalícióba, amely lenyomott áron szerette volna a bárótól az erdőt megvásárolni. – (Később hét itteni kereskedő vette meg az erdőt, közöttük én is, és szép hasznót húzhatam volna belőle, csak hogy egyet nem értés és egyes társasági tagok értetlensége oda vezetett, hogy az végül erdődíj áron egy M. B. nevű fakereskedőnek lett eladva, aminek a következménye veszekedések és egy bennünket húsz éven át nyugtalanító pereskedés lett.)

A Czindery-kert megvételével gyötrelmes idők kezdődtek számomra, ugyanis régi magyar törvényeket akartak reaktiválni, melyek szerint zsidók városokban nem szerezhettek mozdíthatatlan javakat, és melyek minden ingatlan esetében a szomszédnak elővásárlási jogot biztosítottak.

A még élő Lammer szenátor utasítást hozott a városi magisztrátustól, hogy a kertben tervezett építkezést nem kezdek meg; csak báró Wenckheim Victor védett meg a szomszédok által tervezett erőszakoskodásoktól. Ha ők barátságos formában kértek volna meg, nyereség nélkül átadtam volna nekik a kertet, de erőszakoskodásokat nem tűrök.

1863-ban a kertben egy gőzfűrésztelepet építettem, a magisztrátus azonban a működését leállította, és évekig kellett pereskedjek, amíg akadályoztatás nélkül tudtam dolgozni. Jó szomszédok még 1883-ban megkísérelték, hogy bezárassák a fürdőt, mivel ezen a tavaszon a nagy havazások következtében az alacsonyan fekvő pincékben sok víz gyülemlett össze. A szomszédok menten egy bizottságot kerítettek, hogy bizonyítsa, a pincékben lévő víz a fürdőből származik. Szerencsére a víz elapadt és a jóindulatú szomszédok a jól megérdemelt blamázs mellett még abban az élvezetben részesültek, hogy 200 Forint bizottsági díjat kellett fizetniük, kiváló illusztrációjaként annak a közmondásnak, hogy aki másnak vermet ás, maga esik bele.^{xxii}

Később, szintén ugyanebben az írásában ezt jegyzi meg:

„A Czindery-kertben hajdan egy alacsonyabb igényeket kiszolgáló szórakoztató helyiség állt. A korábbi tulajdonos eltűrtte, mivel a vendéglátósok itt jó üzleteket csináltak és neki ragyogó bérleti díjat tudtak fizetni. A tisztességről és erkölcsről vallott nézeteim azonban nem engedték meg, hogy ezt az állapotot hagyjam tovább fennállni, annak ellenére, hogy ennek megszüntetésével magamnak kárt okoztam, mivel a bérlőnek ezáltal elapadt a legjobb bevételi forrása, és egyre kevesebbet, végül semmilyen bérleti díjat nem tudott már fizetni.

Viszont nemesebb szórakozások céljára mindig szívesen bocsátottam rendelkezésre a kertet, különösképpen jótékonyági célokra, és a Pécsi Dalárda egykor közkedvelt kerti ünnepeire, amelyek lehetővé tétele érdekében még anyagi áldozatokat is hoztam. A kerti ünnepeket a város kiemelkedő személyiségei mellett a legjobb közönség látogatta. Érdemeimre tekintettel a Pécsi Dalárda hálából élethosszig tartóan tiszteletbeli tagjává választott.”

Trebbin Ágost a következőket jegyzi meg e helyről: „A Czindery-kertet, melynek korcsmája kétes hírnévű mulatóhely volt, a legjobb pécsi társaság gyülekező helyévé alakította át. A „Pécsi Dalárda” részére ezen kertet mindig ingyen engedte át és a messze vidéken híres nyári estélyeit ezen kertben rendezte dalos egyesületünk. 1870-ben uszodát létesített ezen kertben, ahol a hon-védeket ingyen taníttatta úszni, amiért József főherceg nem is késett elismerésének kifejezést adni. Később hidegvíz gyógyintézettel és külön női fürdővel bővítette a gőzfürdőt, mely sokáig legszebb volt a vidék hasonló fürdői sorában.” (Pécsi Napló, 1903. január 12.)^{xxiii}

Lenkei Lajos Pécs városa legkellemesebb nyári tartózkodási helyeként említi, s szintén megemlíti, hogy a Pécsi Dalárda itt tartotta nagy népszerűségű nyári alapszabályszerű estjeit. „A Pécsi Dalárda itt tartotta nagy népszerűségnek örvendett nyári alapszabályszerű estélyeit, melyeket Szigriszt József, az egykori kiseddóvoda tulajdonos és Her-cenberger József, a népszerű táncmester, mindketten matadorai az akkori dalos egyesületnek, rakosgatták a mécseket a kert közepén elhelyezett szökőkút köré, ez-zel gondoskodva a fényes kivilágításról.”^{xxiv}

Az 1865^{ik} évi augusztus hó 30^{án} tartott választmányi ülés

c) A mult ülésben sept. 2-ára kitűzött alapszabályszerű 2dik dalkör, a most már kevésbé kedvező idő miatt szabad ég alatt alig tartathatván meg. October vagy November hóra halasztatott.

Többször is előfordult, hogy kitűzött dalkört halasztani kellett rossz időjárás miatt. Az viszont nem világos, hogy miért halasztják ennyivel későbbre, illetve az sem, hogy ilyen rövid idő alatt milyen módon tudtak hírt adni az esemény törléséről.

1866. évi mártius 10-én tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

1. A szomorú tapasztalatok folytán, miszerint a pártoló tagok közül néhányon jogukkal vissza élnek s dalkör alkalmával kizárólag családjukra szóló belépti jegyöket, részint vagy egészen átruházzák másra, avagy családi tagjainkon kívül még vendégeket is hoznak magukkal, – miáltal az amugy is szűk helyiség túl telve a többi tagok jogukban hátrányt szenvednek – ezek alapos panaszuk tekintetve véve, Valentin ur egy indítványa után indulva következő határozattal el [széljegyzet: 127 sz: alatt leltározottat]: hogy nyomtatott körirat által adassák tudtára minden egyes pártoló ugyszinte működő tagnak, miszerint az egylet által rendezendő társas multságokra ezentul minden tagnak s ennek szorosán családjához tartozó személyeknek egyenkint fog a beléptijegy kiszolgáltatni és pedig minden kor az egyleti teremben az annak idején közzé teendő napok és órákban. Az ily egyes személyre szóló jegy más – az egylethez nem tartozó egyénre át nem ruházható. Mert ily előforduló eset az egyletből való kizáratást vonhatja maga után. Vidékiek az egyleti előadásokban és társas körökben mint vendégek részt vehetnek, ha e végett az egyleti elnöknel beléptijegyért folyamodnak.

Fentebbi határozat egyuttal a vasárnaponként az egyleti teremben tartatni szokott nem kötelezett zenegyakorlatokra vonatkozólag is érvényesnek s a pártoló tag nincs jogosítva, más helyben lakó, de az egylethez nem tartozó személyt mint vendéget bevezetni.

A visszajelzések alapján feltárt visszaélések megszüntetésére irányuló intézkedéssel a választmány saját tagjait védi, hiszen a tagságért cserébe (melyért tagdíjjal kell fizetni), kötelezettségeket is vállalt az egylet, melyet ha nem biztosít, erodálhatja a tagságot mint jogi intézményt és demoralizáló lehet a tagok számára.

Az 1867-ik évi június hó 23-án tartott Választmányi ülés jegyzőkönyve

2. Vachauer Károly karmester úr átadta a Választmánynak a tervezendő nagy hangverseny műsorozatát, mely minden tekintetben kitűnő célírányoknak találhatván a Választmány által egészben elfogadtatott amint következők:

Műsorozat

1. Nyitány: Doppler Ilka c. dalművéből – zenekarral.
2. Ébresző kardal Mosonyitól.

3. Hármás [Trio] Zongora-hegedű és gordonkára Rafftól.
4. Frühlingsbotschaft vegyeskar zenekísérettel Gadetól.
5. Zongorahangverseny – zenekísérettel Schumann R-től.
6. Huszárdal – Mayerbeer – Északcsillag cz. dalművéből – zenekarkísérettel

7. Rákoczy induló [: Damnation de Faust] Liszt Ferencztől – zenekarra
Viszonylag ritka a vizsgált jegyzőkönyvekben, hogy az esemény programját is bemásolják. (A nyomtatott évkönyvekben viszont előfordul, hogy az adott év összes fellépésének programját egyenként közli.)

A tervezett esemény nem dalkör, hanem hangverseny, így gyakorlatilag nem is a férfikar van a középpontban, sőt felmerül a gyanú, hogy ez esetleg nem is a dalárda szervezése volt, csupán részt vett rajta, melynek Vachauer volt a szervezője.

INTÉZMÉNYESÜLÉS

Az 1862. április 24^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

2. Az anyakönyv alakja a karmester által előterjesztetik és nemü módosításokkal elfogadtatik. Ennek hovahamarábbi sajtó alá bocsátásával a titká bizatik meg.

Az intézményesülés lépcsőfokainak egyike. Az alapszabályt követően az ilyen formaságok is fontosak egy egyesület életében. Később az egyesületi jelmondat (jelige), a jelvény és a fotókönyv lesz hasonló lépés.

Az 1863 évi június 1-én és 2-án tartott tisztújítási közgyűlés jegyzőkönyve

11. Puks Ferencz ur több kisebb jelmondatot olvasván fel, ezekből a leg-sikerültebbet Dalárda jeligéül felvenni alálja. Ezen indítvány köztetszésben részesült és a közgyűlés következő két sorból álló, Schulcz József működő tag által szerzett jelmondatot mint az említett célra legjobbat és legalkalmasabbat felvenni határozza. Édes hazánk, kedves dalunk, Érted élünk, érted halunk!

12. Elnök ur indítványa pedig miszerint a kiszemelt jelmondat pályázat útján zenére tétessék, a legjobb dallam szerzője pedig két darab arany pályadíjjal az egyesületi pénztárból – jutalmaztassék, a mely díjnak felét azonban főtiszt. Spiess János ur nagylelkűleg sajátjából fizetni ajánlja, – egy hangulag elfogadtatott.

Ahogy külföldön, úgy Magyarországon is minden dalegyesületnek volt egy jelige, s találkozáskor gyakran úgy köszöntötték egymást, hogy elénekelték saját jeligéjüket.

A Pécsi Dalárda jeligéjének kottáját Haksch Lajos nagyívű monográfiáján kívül a *Zenészeti Lapok* is közölte (1865. február 23. V/21, 163.). Később azonban ezt a Szigriszt József-féle megzenésít átvette a tömörebb és hatásosabb Hoffer Károly-féle kompozíció.

Az 1868-ik évi április hó 28-án megtartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

3. Felolvastatott az orsz. magyar daláregyesület ideigl. választmányától [beszúrva felette: 'nak'] a "Pécsi Dalárdához intézett felhívása, melyben az egyesületek mint társegyesületek minél szorosabb és számosabb csatlakozáshoz kerétnek fel.

4. Elnök úr indítványára egy 4 tagú bizottmány nevezetett ki az illető daláregyesület alapszabályainak pontosabb átvizsgálására. [széljegyzet: Leltári sz. 73.]

A dalármozgalom intézményesülésének fontos lépése. Első lépése a soproniak által életre keltett országos dalárünnepély eszménye, mely komolyabb visszahangot a magyar dalárdák között 1864-ben Pécssett kapott. Ábrányi leírása szerint az országos egyesület létrehozása ekkor merült fel először. A Pécsi Levéltár X.56.1-es dobozában található 1929-es „A Pécsi Dalárda kivonatos története” c. gépirat szerint „A Pécsi Dalárda kezdeményezésére 1864. évben Pécssett tartották meg az első országos dalosünnepet, amelyen először merült fel az Országos Magyar Dalosszövetség megalakításának gondolata is.” Mivel azonban ezt a pécsiek magukról mondták, nem feltétlen kell készpénznek venni, mint ahogy Ábrányi beszámolója is kritikával kezelendő, hiszen ő pedig a soproni kezdeményezést nem ismerte el, így nem tűnik pártatlannak ő sem. Végül 1868. augusztus 11–12-i aradi dalárközgyűlésen alakította meg 16 dalárda. Az alapítók között a pécsiek csupán azért hiányoznak, mert bár jelen voltak a gyűlésen, nem volt felhatalmazásuk erről dönten. Az országos dalárszövetség alapszabályait a *Zenészet* lapok 1867. szeptember 22-én megjelent 51. számában tette közé, s ezzel publikussá vált, s szimbolikusan az intézményesülés pontjának is tarthatjuk, ám hivatalosan október 14-én hagyta jóva a magyar királyi belügyminisztérium.

Az 1868. évi október 24-én tartott [ceruzás bejegyzés: rk] közgyűlés jegyzőkönyve

2. Fölolvastatott a „Magyar daláregyesület” alapszabályai s a közgyűlés, a választmány azon határozatát, hogy t. i. egyletünk a nevezett egylet tagjai sorába belépend, – föntartani kívánja.

Mindazáltal megkeresendő a Pesten székelő központi választmány azon kéréssel, ha egyletünket, – a helyi viszonyok és körülményeket tekintetbe véve, – az alapszabályok 27. § d) pont alatti kötelezettség alul fölmenteni szíves volna.

Látszólag nem siette el a belépést a Pécsi Dalárda. A kifogásolt pont „A magyar daláregyesület vagyona és jövedelmei”-ről szóló VII. részben található, s a következőképpen szól: „A magyar daláregyesület vagyonát rendes és időhöz nem kötött jövedelmek képezik. [...] d) Az egyesület igazgató választmánya által kiadni határozott zeneművek, kiadványok tiszta jövedelmei. E célból az egyesületbe lépő egyletek kötelezik magukat évenként legalább is egy dalestélyt vagy hangversenyt rendezni az

egyesület pénztára gyarapítására. Ily kötelezettséget vállal maga az egyesület is Pesten székelő központi igazgató választmánya által.”^{xxxv} Hogy ez miért jelentett gondot a pécsieknek, számomra rejtély.

KAPCSOLAT MÁŠ DALEGYTEKKEKEL

Az 1862. május 10^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

Elnök ur különösen a magyar dalok szaporítását óhajtván, ajálja, hogy ecélből az egylet szives megkereséssel a pesti dalárdához forduljon, mely ajánlat a jeyző azon pótindítványával, mikép valamenynyi hazai dalárdákhoz üdvözlő iratok intéztessenek az alapszabályok szétküldése alkalmával, és az elnk ur által ajánlott megkeresés ezek mindegyikénél alkalmaztassék. Ekként emeltetik határozattá, hogy az összes hazai, a dalt művelő egyletek a pécsi dalárok által üdvözöltessenek, mely alkalommal egyszersmind felkéretnek, a leltáraikban levő magyar négyesdalok lajstromát velük szivesen közölni, ne [-]jerkeltessenek. Jelen határozat végrehajtásával a jegyző bizatott meg.

Izgalmas betekintést jelent egyrészt abba, hogy a Pécsi Dalárda milyen más dalegyleteket ismerhetett, kikkel tartotta érdemesnek felvenni a kapcsolatot, melyből kirajzolódhat egy kapcsolati háló is. Ez pl. a repertoár szempontjából egy hasznos adalék, hiszen mint arra későbbi jegyzőkönyvek is utalnak, szívesen kértek el egymástól műveket. Másrészt azonban a kapcsolattartás a hazai dalármozgalom szempontjából sem elhagyagolható tényező, hiszen az országos összefogás a helyi egyletek összefogásából tudott csak létrejönni, így a tény, hogy tudtak egymásról, és volt valamiféle kapcsolatfelvétel, hozzáad az országos mozgalom történetének megírásához.

Alábbi a jegyzőkönyv függeléke (mely ugyanakkor külön számot kapott), mely tételesen felsorolja a címzetteket:

Az 1862. május 10-i jegyzőkönyv (X. pontja értelmében, u. hó 29-ről kelt üdvözlőlevelek intéztettek a következ egyletekhez:

Pest.	Egyetemi Dalárda.
„	Pest-Budai Dalárda.
Debrecen.	Zeneegylet
Temesvár.	Dalegylet
Lugos.	Dal- és zeneegylet.
Sopron.	Dalegylet.
Győr.	Dalkör.
Eszék.	Dalegylet.
Ujvidék.	Dalegylet.
Zombor.	Dalegylet.
Kalocsa.	Dalárda.

Ezek mindegyikének egyletünk alapszabályai is megküldettek. A levelek másolata a 26. sz. a. a leltárba tétetett. [széljegyzet: 26/862.]

A felsorolásból látszik, hogy nem csupán környékbeli egyleteknek címezték az üdvözlést. A listából az is kitűnik, hogy a pontos megnevezést nem tartották olyan fontosnak (mint ahogy a személyneveket is a jegyzőkönyvekben különbözőképpen írják, nem törekszenek az egységességre, lásd pl. Vachauer, Wachauer). Így pl. a soproni dalegylet hivatalos neve Soproni Dalfüzér (Oedenburger Liederkranz) volt.

Az 1862. július 30^{án} tartott választmányülés jegyzőkönyve.

4. A győri, pesti és lugosi dalárdák és zeneegyletek átiratai felolvasatnak és a már előbb beérkezettekkel avégből szolgáltatnak át az egylet karmesterének, hogy az azokhoz csatolt négyesiratok lajstromából szemelné ki mind azokat, melyek eddig nincsenek birtokunkban. Továbbá összeállítván a levéltárnokkal a nekünk meglevő magyar dalok lajstromát ez azon kijelentéssel küldessék meg a szóban levő egylekhez, hogy ezzel viszonzszolgálatra készek levén, az általunk kért dalák lemásolását vagy cserében vagy kész fizetésért sziveskedjenek partitúrában eszközölni. [széljegyzet: 33, 34 és 35/1862.]

A magyarországi dalármozgalom ebben a szakaszában még mindig a kezdeteinél tart, az intézményesülés küszöbén áll. A honi férfikari négyes megteremtésének megteremtése most kezdődik, s repertoár híján a dalegyletek igencsak egymásra vannak utalva: akinek van valamilyen jó anyaga, kérésre általában megküldi a másoknak.

Az 1863. évi június 15én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

6. Felolvasatott a „győri ének- és zene egylet műbirálóválasztmányának elnök urhoz intézett levele, mellyel Pichler Bódog pályaműve is „Egyveleg” férfi négyeskar művek partitúra átküldését kéri. Miután az említett pályamű az egylet tulajdona, ennek [beszúrás, ceruzás: a.i.] sajtó alá bocsájtása [törölve: a.i.) elhatároztatott, az „Egyveleg” című kar pedig az egylet birtokában nem lévén a megkereső választmány kérelmének hely nem adathatott miről értesítendő. A irat 56. szám alatt leltárba igttatott. 56/863.

Az 1864. évi majus hó 14.én tartott közgyűlés jegyzőkönyve

4. Maj 16én esti 8 órakor elnök megnyitván a közgyűlést, minden előtt a most alakult mohácsi dalárda egy irata olvastatott, melyhez alapszabályaik egy egy példánya csatoltatott, melyben rokonérzelem- s barátságra hínak fel nennünket; határoztatott üdvözlötük viszonzása valamint alapszabályaink s

mult évben megjelent értesítvényünk megküldése. Az irat 75. sz. a. leltározta-tik. [széljegyzet: 75.sz.]

Sopron esetében is megfigyelhető, hogy a környékbeli kisebb dalegyletek számára modell és inspiráció volt. Hasonló lehet itt is a helyzet: a mohácsi dalárda igényli a Pécsi Dalárda támogatását, talán ezért is a barátkozás.

Az 1864 évi November hó 30^{án} tartot választmányi gyűlés jegyző-könyve

5. Felolvastatik egy, a budai „Sängerhort”-tól érkezett levél, melyben tö-lünk a Haydn féle Responsoriakat, továbbá Engelsberg négyesét kölcsön ké-rik. Az elsők átengedtetnek kölcsön, de a négyesre magunk is készülvén, s ez a kereskedésben úgy is könnyen kapható lévén, ez utóbbit nem nélkülözhet-jük. A levél 91 szám alatt a leltárban van. [széljegyzet: 91 sz]

Az 1865^{ik} évi július hó 9^{én} megtartott választmányi ülés jegyző-könyve

A drezdai ünnepélyre egy üdvlevél küldése határozottatott, melyhez a német másolat mellékelve a díszszalaggal együtt Valentin Károly úr által mint az egylet képviselője által lett elküldve. [széljegyzet: Tudomásul véte-tett]

Az üdvlevél Tettes. Angyal Pál elnök úr által fogalmazva következőleg hang-zik:

Üdv és baráti kézsorítás

Drezda

Szász ország fő városában egybegyűlt

Német Ország Dalárszövetségének!

a Magyarhoni „Pécsi Dalárda” részéről.

Nagyszerű Dalárünnepélyetekről értesülve: hogy azon testü-letileg megjelenhessünk távolság és körülményeink nem engedik, de benső öröm-mel ragadjuk meg ez al-kalimat, hogy azon magunkat tagtársunk Valentin Ká-roly úr által képviseltessük, kérvén: fogadjátok őt mint küldöttünket testvéri szíveélyes vonzalommal. És ha majd a nagy napot ünneplenditek, forduljon fi-gyelmetek felénk is, kik azon alkalommal szívben-lélekben veletek leen-dünk. – Csekély adományunkat pedig vegyétek oly buzgó érzellemmel[?] mint a minő hő kegyelettel mi azt nyujtjuk és engedjétek díszlo-bogótokra tüzetni irányatokbani testvéries hajlandóságunk örökös emlékeül.

Éljetek boldogul! Egyetértés vezérelje lépteiteket és a nagy német or-szág egyesülési szelleme lengjen áldást árasztólag felettetek! Éljen!

Pécset Magyarhonban 1865 évi július 9.

A »Pécsi Dalárda« választmánya

Spiesz

alelnök

Mendlik Mihály

egyleti jegyző

A dalárda tehát nem testületileg, hanem egy küldött által volt jelen a drezdai dalárünnepélyen. A folyó év augusztus 30-i ülésen felolvasásra került a német dalár-ünnepély rendezőbizottságának levele, melyben köszönetet mondanak a feltűzött díszszalagért (lásd l.a. napirendi pont). Később a Pesti Unio dalárda örömét fejezi ki afelett, hogy a Pécsi Dalárda kitűnő módon képviseltette magát az ünnepélyen. Fel-tételezhetően úgy gondolták, hogy a pécsiek egyúttal a magyar dalárdákat is képvi-selték. (Lásd „Az 1865^{ik} évi october hó 8^{án} megtartott választmányi ülés jegyző-könyve” eleje.)

Haksch Lajos monográfiájában eképpen ír: „A csak néhány éves Pécsi Dalárda okosan kötött lelki rokonság által nevezetes szerepet játszik a német külföldön, ahol egyszeriben tudomást szereznek a Pécsi Dalárda létezéséről s ezáltal Magyarországról s annak kulturális előrehaladottságáról.” (Haksch, 42.)

Tekintve, hogy a német dalegyletek elfelejtettek szalagot vinni, Valentin volt az egylet, aki kitűzte a zászlóra, mely ennél fogva különösen feltűnő volt, s melyért na-gyon hálásak voltak. A rendezőbizottság levelét Haksch közli magyar nyelven:

„Az a szalag, melyet Valentin Károly ur, a ti küldöttetek, a mi uj zászlónkra kö-tött, olyannyira fölemelő jele a ti testvéri vonzódástoknak, hogy azt lelkes örömkünk-ben mint legszebb ereklyénket tekintjük.

Ünnepélyünkről szóló alkalmi hirlapunk 12. számában a következő szavakkal kürtöljük ki szövetséges dalos testvéreinknek a gyönyörű zászlószalag átadásának tényét:

»A 'Pécsi Dalárda' nevü magyarországi férfidalosegyesület által, az ő testvéri vonzalmának zálogaként küldött szép zászlószalagot, nyomban az átadáskor, óriási örömmilatkozatok között tüztük föl a zászlóra.«

Biztosítunk benneteket, hogy a dal szeretetében veletek a legszivesebb köte-lékben maradunk minden időközön keresztül. Fogadjátok a legbensőbb köszönetün-ket.” (42sk.)

A *Zenészet*i Lapok száma szerint két soproni férfidalárda vett részt rajta (1865. június 22., 5/38, 304.). Johann Polster *Geschichte Des Oedenburger Männergesang-Vereines „Liederkrantz” Von Seiner Gründung Im Jahre 1859 Bis Zu Seiner Jubelfeier Im Jahre 1884* (Oedenburger, 1885) c. monográfiája alátámasztja azt, hogy a Soproni Dalfüzért meghívták, ám azok a nagy távolság miatt nem tudtak elmenni. Továbbá a Soproni Múzeumban megtalálható egy forrás, amely a megtanulandó műveket tartalmazza. A címzett Christian Altdörfer és a Liederkrantz. (Soproni Múzeum, Kéziratgyűjtemény 80.725.1.)

1866. évi július hó 19. tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

Karmester ur egy levelet intéz a választmányhoz, melyben panaszt emel a működő tagok néhányra ellen, hogy az úgy nevezett „Vaddalárda” nyilvános föllépéseiben részt vesznek, s következő indítványt tesz: „A Pécsi Dalárdának egy műkd. tagja nem lehet egyszersmind egy más dalegyletnek is tagja, azonkívül nincs megengedve, hogy egy más egylettel nyilvánosan föllépjen s karénekből közreműködjen, ha csak nem a „Pécsi dalárda” név alatt. Ennek alapján határozatba ment: „miszerént megtiltatik a P. D. működő tagjainak, az úgynevezett „Vaddalárdé”-val nyilvánosan föllépni s karénekből közreműködni, minthogy ily esetben az egylet műk. tagjai sorából kizáratik. [széljegyzet: Leltári szám 14.]

Egyrészt izgalmas adalék tudni, hogy ekkoriban már működött a városban egy másik dalárda, másrészt rá lehet látni, hogyan viszonyult a választmány egy másik dalárda létehez. Később (lásd 1867. november 13.) rendeződni látszik a viszony, mert meghívják egymást rendezvényeikre.

Az 1866. augusztus 27-i ülés 4. napirendi pontja tudósít arról, hogy Weisz Albert jelzi kilépési szándékát, amennyiben a választmány nem vonja vissza a fentebbi határozatot. A levél modora felháborítja a választmányt, így azonnal törlik Weisz a tagok sorából.

Az 1866. szeptember 4-i ülés 12. napirendi pontjában Hoffer Károly indítványára kizárják Herczenberger Józsefet, mivel a vaddalárda hangversenyén közreműködött.

1866^{ik} évi aug. 27^{én} tartott választm. ülés jegyzőkönyve

6. Felolvastatott a Budai dalárda meghívása a szept. 8-án tartandó zászlóavatási ünnepélyre.[.] [A] közölt program nyilván kitéendő, azon felül egy aláírási ív nyitandó, melybe a résztvenni kívánó tagok magukat bejegyez-
hessék.

Azon esetre, ha részvevő nem jelentkezik, egyletünk képviselésére egy tag fel fog kéretni, melynek az uti költség megtérítetik.

A jelentkezők számára a Budai dalárda szept. 1^{ig} értesítendő.

Zászlóavatási ünnepség volt az apropó, melyre Pécs 1864-ben meghívott számos dalárdát az országból, ezzel országos dalárünnepélyt szervezve. A zászlóavatás jelentős ünnepség egy dalegylet életében, nem csoda, hogy a Budai dalárda meghívta az akkor már híres Pécsi Dalárdát.

Az 1867^{ik} évi november hó 13-án megtartott Választmányi ülés jegyzőkönyve.

[5. és 6. napirendi pontok közé ékel] Felolvastatott a pécsi Dalkör jegyzőjének levele, melyben a Pécsi Dalárda összes működő tagjait a f. hó 16-án tartandó dalestélyre tisztelettel meghívja. Határozatott ennek kapcsán hogy a 23-án tartandó dallkörre, a nevezett egylet működő tagjai tisztelettel meghívassanak mivel jegyző bizatott meg.

Nagy lépés annak fényében, hogy bő egy évvel korábban még csupán arról szóltak a feljegyzések, miszerint kizárásra kerülnek azok, akik az akkor még vaddalárdának nevezett egylet fellépésében közreműködnek. A helyzet konszolidálódása megkezdődött, kölcsönös gesztusokkal igyekeznek jó kapcsolatot kialakítani. A kezdeményezőkézség a fiatalabb dalegyletben volt meg, de a Pécsi Dalárda hasonló lelkülettel válaszolt.

Az 1868. évi május hó 25-én és 26-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve

4. Fölolvastatott a debreczeni dalegylet szívélyes meghívása az 1868. évi szeptember 18-án s rá következő napjain ott tartandó országos dalárünnepélyre, mely meghívásban őszinte bizalommal fölkéretira[?] a Pécsi Dalárdát a nevezett ünnepély fényét minél tömegesebb megjelenéssel emelni, – a dalárelőadásokbani közreműködés által pedig a honi zeneművészet érdekeinek szolgálni s azt minél szélesebb elismerésre juttatni sziveskedjék.

A debreczeni dalegylet e szívélyes meghívása köztetszéssel és éljenzéssel fogadtatott s kifejeztetett azon óhaj, miként igen is kívánatos, sőt becsületbeli dolog volna minél számosabban ez ünnepélyen megjeleni, miért is a működő és pártoló tagok közt tájékozás végett egy aláírási ív fog köröztetni, valjon testüleg és működve, avagy csak képviselve jelenhetünk-e meg.

Az ügy azon fölszólítással tétetett át az egyleti választmányhoz, miként iparkodják hangversenyek s más zeneelőadások által annyi jövedelmet szerezni az egyleti pénztárnak, miből az egyleti részvevő működő tagokat némi-kép segélyezni lehessen.

Ez volt az utolsó országos dalárünnepély, melyet egy dalegylet meghívására történt, ezt követően az országos daláregyesület szervezte ezeket az eseményeket.

Ezen a debreceni találkozón Rieger György „Ki a gonddal” c. kardalával I. díjat nyert a Pécsi Dalárda.

Az 1868. évi sept. 9én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

3. Fölvastatott a „Wiener Männergesangsverein”-nak hozzánk intézett meghívása, mely szerint egyletünknek két képviselőjét szívesen látja a f. é. október hó 10.11.12 és 13án Bécsben tartandó dalárünnepélyen.

A meghívás örvendetes tudomásul vétetett s jegyző utasíttatik a rendező bizottnának bejelenteni, hogy egyletünk két tag által képviselve leend.

A Wiener Männergesangsverein neves dalárda volt, meghívásunk nagy megtiszteltetés.

INTÉZMÉNYKÖZI KAPCSOLATOK

Az 1863 július 23^{án} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

Az Eszéki kirándulást illetőleg. – Miután a megkivántató 150 résztvevő nem jelentkezett, Walentin, és Platz urak bizattak meg a helybéli Vaspályai igazgatósággal magukat érintkezésbe tenni, megtudakolandók, mily kedvező feltételek alatt eszközölthetnék egy kisebb számú társaság szállítására?

Az 1864. augusztus hó 28^{án} tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

2. Köszönetet szavaz a választmány a nemzeti Casino egyesületnek, a dunagőzhajózási társaság –, a tisztai és a nyugoti álladalmi vaspályák igazgatóságaiknak.

Nem egyedülálló, hogy a Pécsi Dalárda utazási kedvezményt kap. Ebből is látszik, hogy az 1864. évi augusztusi országos dalárünnepély szervezése milyen nagyszabású és kiterjedt volt. A helybéli Casino egyesülettel való jó kapcsolatot jellemző volt mindvégig.

Az 1865-ik évi majus hó 15én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

Elnök úr indítványozza, hogy a Pécssett állomásozott 10 vértések ezredésének a dalárda iránt mindig tanusított szíveségeért távozása előtt hálás köszönetét fejezze ki az egész választmány.

Köztetszéssel elfogadtatott.

Mint néhány más dalárda esetében is, a katonazenészek és kóristák gyakran együttműködtek. Ez volt az egyik legegyszerűbb módja a hangszeres zene megszervezésének.

Az 1866^{ik} évi sept.4^{én} tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

2. Felolvastatott Abrányi Kornél levele, melyben az egyletet az ujonnan megindítandó „Zenészeti lapok” pártolására felhívja. A pártolás a levélben kifejtett feltételek alatt megajánlatván, Abrányi Kornél erről tudositatni határozatott.

NB, ebben a jegyzőkönyvben két kettes számú napirendi pont van, elírás.

Ábrányi Kornél a dalármozgalom egyik kulcsfigurája volt, minden valószínűség szerint az ő nevéhez köthető, hogy az első dalárünnepélynek a pécsi, és nem a soproni eseményt tartották. Ábrányi 1860-ban megalapította az első magyar nyelvű zenei szakfolyóiratot, a *Zenészeti Lapokat*. Szerző Katalin a következőképpen fogalmaz

e kapcsán: „1860. október 3.: a magyar zenei sajtó megszületésének dátuma. Ezen a napon indult meg az első magyar zenei újság, a Zenészeti Lapok, amely 1876. augusztus 5-i utolsó számáig, másfél évtizeden át a magyar zenetörténet egyik legdinamikusabban fejlődő korszakának tanúja, s egyben szervezője volt.”^{xxvi}

1866. október 4-én jelenik meg a 7. évfolyam, egyúttal az új évfolyam, amely már a korábbi „közlöny a zeneművészet összes ágai köréből” helyett „A hazai dal- és zeneegyletek hivatalos közlönye” alcímmel jelenik meg, a folyóirat tehát elkezdi a zeneegyletekre és dalárdákra fókuszálni. Ábrányi tehát a levelében említett „ujjonnan megindítandó” kifejezést emiatt használta.

Az 1866. évi október hó 12.én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

8. A nemzeti Casinot választmányának azon készségeért [szívességeért' áthúzza] melylyel az utolsó dalkör alkalmával termét átengedni szives volt jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatik, miről a nevezett választmány tudósítandó.

Az 1867. évi február 8.an tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

1. Elnök ur jelenti a választmánynak, hogy a helyben állomásozó vadász-zászlóalj altisztjei által rendezendő tánczvizalomra meghívás érkezett a dalárda számára mi örvendetes tudomásul vétetett.

A katonazenekarokkal és vadászenekarokkal több városban is jó viszonyban voltak a dalegyletek. Az 1863. évi soproni országos dalárünnepélyen pl. a második nap vadász-zenekar és cigányzenekar is felkísérte a hegyre a kirándulókat.

Az 1867. évi április 25.én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

2. Karmester ur jelenti, hogy megbízatásában eljárva, mint a vértesezred, mint a vadászszázad ezredesével értekezett s azok készek zenekarukat fölváltva hetenkint egyszer átengedni és pedig kertizenéért 10 frtnyi kerti és tánczene 15 frtnyi díjazás mellett.

A választmány ebbe beleegyezvén, az első évre következő programot állapítja meg s azt nyomtatásban közzé tenni határozta:

a) Tartassék fölváltva egy csütörtökön 7–10 óráig kertizene, másikon 7–9 óráig kertizene, 9–12ig pedig tánczene.

b) A kert föntartására ugyszinte a zeneestélyekre teendő kiadások fedezésére a [beszúrva: 'dalárda'] pártoló tagjai családjegyre 2 frt. magány jegyre 1 frttal bérelhetnek, miért az egész idény alatt rendezendő zeneestélyekben /

ide nem értve az alapszabályszerű dalköröket és hangversenyeket) részt vehetnek.

c) Nem tagok szintén részt vehetnek a fönnevezett zeneestélyekben, ha az egész idényre személyenkint 2 frtot fizetnek.

d) A pártoló tagok közt az egyleti szolga által egy előfizetési ív fog közzétetni s a lefizetett 2 vagy 1 frtnyi bérlet után a belépti jegy kézbesítetik. Nem tagok Schack Ferencz, aranyműves urnál, mint a kerti választmány pénztárnokánál személyesen válják beléptijegyeiket.

e) Viédiek, kik ily zeneestélyekben részt venni kívánnak, szintén Schack Ferencz urnál válthatnak személyesen 50 kr ért belépti kártyákat.

f) A pártoló tagok számára a belépti jegyek fehér, nem tagok és vidékiek számára ellenben színes papirosra nyomandók.

g) A kártyák a bemenetnél mindenkor előmutatandók minthogy [át-húzza: 'ko'] anélkül a bemenet [beszúrva: 'meg'] nem engedhető.

A kert megnyitása s az első zeneestély megtartására f. é május hó 9ik napja tüzetett ki. A meghívás szerkesztésével Vachauer és Schneider urak bizattak meg.

A kezdeti évekből talán a legjobb példa az intézményközi együttműködésre, hiszen itt az előzőektől eltérően nem csupán egy-egy alkalomról van szó, hanem egy rendszeres együttműködésről. Nyilvánvalóan ez a vértesezred és vadászszázad számára is jó üzlet lehetett, hiszen így a zenekar plusz bevételi forráshoz jutott, ami feltehetőleg a morált is növelte.

Az 1868-ik évi martius hó 16-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

[meghatározatlan napirendi pont] Puks Ferencz úr székesegyházi orgonász, abbeli kérelme, hogy a „pécsi Dalárda az által legujabban fel állítandó zenekart pártolásába fogadja, határoztatott: hogy a választmány a zenekart jó sikerével pártolni fogja, de semmiféle kötelezettséget magára nem vállal. [széljegyzet: Leltári sz. 71]

Bár némiképp árnyalja a képet, hogy Puksh Ferenc (jegyzőkönyvben másképp írták) a dalárda tagja volt, de talán ennek ellenére kijelenthető: a Pécsi Dalárda volt akkora tényező a város zenei életében, hogy pártolója lehessen bármilyen új kezdeményezésnek, fontos tényező legyen, hogy valamilyen megmozdulásnak a gyámja.

Puksch Ferenc reáltanodai énektanár és orgonista volt.

Az 1868-ik évi április hó 28-án megtartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

[meghatározatlan napirendi pont] Felolvastatott Puks Ferencz úr (kérelem, melyben a választmányt) folyamodványa a városi zenekar nevében, melyben az egyleti kertet hetenkint egy napra reuniók rendezésére átengedtettni kéri.

E kérelem elfogadtatott a Választmány által azon eszrevétellel hogy a pártoló tagok közül kik a kerti idényre bei[---]ak és az egylet m. tagjai a nevezett Reuniókban díj nélkül részesülhessenek. [széljegyzet: + a t. kerti bérlők]

A zárójelek közé tett rész törlendő, melyet jelez, hogy az első szót áthúzták.

A folyamodvány, ill. annak elfogadása egyértelműen jó kapcsolatot feltételez a városi zenekar és a dalárda részéről – igaz, ahogy fentebb említettük, ez lehet a Puksch és dalárda közötti személyes kapcsolatnak is köszönhető.

Az ügy az 1868. május 25–26-án tartott közgyűlésén folytatódott. Lásd a 2. napirendi pontot kivonatolva:

Puks Ferenc, a városi zenekar igazgatójának választmányhoz intézett levelének felolvasása: egyleti kert átengedését kéri, hogy hetenként egyszer, általános belépési díj ellenében reuniókat rendezhessen. Felolvasásra került e kapcsán a kerti bizottmány jelentése, miszerint a zenekar kérvényének pártolása csak az egylet károsítása és megrövidítésével történhet meg.

Hosszas vita után szótöbbséggel a f. é. március 17-én tartott ülésen hozott ideiglenes végzése emeltetett határozattá: az egyleti kert a városi zenekarnak hetenként egyszer zeneelőadás rendezésére oly fel-tétel mellett adható, hogy a zenekar nyomtatványain, melyeken a zeneelőadások megtartására figyelmezteti a közönséget, arról is említést tesz, hogy a működő tagok és a kerti bérlőknek [ti. a Pécsi dalárdáé] a bérlőjegyek előmutatása mellett a zeneelőadásokra szabad bemenetel engedtetik a kertbe.

KAPCSOLAT A VÁROSSAL

1862. április 13^{án} folytatólagosan tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

2. Felolvastatott Pécs szab. kir. városa tanácsának azon irata, melylyel „a pécsi dalárda egylet által Magyarhoni vizkárosultak segélyezésére rendezett hangverseny tiszta jövedelemnek két száz harmincöt forint 20 kr átvételével ezzel nyugtatván, ezen öszveget hováfördítása iránt nyilvánított kívánat érintésével felsőbb helyre felterjesztették egyuttal közönet szavaztatik a [???] tanács részéről az elnökségnek és az egyletnek e nemes tényben részt vett minden egyes tagjainak. Az irat 17. sz. a. a leltárba igtattatott. 17/862

Előzmény: 1862. március 24-i választmányi ülés 1. napirendi pontjában a pénztárnok előterjeszti a f. hó 22-én a hazai árvízkárosultak javára adott hangverseny bevételét. A 235 frt. bevétel polgármesternek való átadásával a pénztárost bízzák meg.

Feltehetőleg az 1862. évi februári jeges árvízről van szó, melynek során a Duna komoly károkat okozott Kalocsán.

A jótékonyági hangverseny sok dalárdára jellemző volt, a *Zenészeti lapok* is számos ilyen kezdeményezésről számol be. A dalegyletek számára ez fontos eszköz lehetett a társadalmi elismertség kivívása érdeklében.

Az 1864iki Junius 9én tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

6. Az ünnepély rendezésével a bizottmány javaslata folytán az ott leirt tágas bizottmány kineveztetik és áll Tks Bánfay Simon ur elnöklete alatt valamennyi működő tagon kívül következő urakból: Hartmann, Schmidt, Csima, Bárcsek[,]ics, Véber Fer., B[?]áger, Hilscher, Ronaky, Hoffmann Károly, Schultz, [--]icrich, Vogl, Zel[---] Frankl, Wringer, Moravetz, Huvález, Holláricz, Reeh, Leihner, Krasz-nay, Czvetkovits, Gyenes Pangrátz, Kaufmann, Ehn, P[?]etrovits, Márton, Mendlik A., Szauter, Személyi, [-]lein[-]n, Zavaros, Likl, er. Frater, [-]lihla, Sáppringer, Grün Béni, Rath, Bedő, Radnics, Stirling, Gaszt-müller, Reizner, Lehner, Bock, Madarász, Koller, Lakits ifj. és id., Nagy polgármester.

Mivel most kifejezetten az egylet várossal való kapcsolatát vesszük gorcsó alá, egy nevet hangsúlyozok ki: Nagy József polgármesterét. Igaz, nem tudjuk, hogy ez csupán egy tiszteletbeli megválasztás volt, vagy valóban tevékenyen részt vett-e a szervezésben, de azt tudjuk, hogy a polgármester rendes tagja volt az egyletnek 1862

óta. Ez nyilvánvalóan elősegítette azt, hogy a város igent mondjon az esemény szervezésére.

Az 1864^{iki} Junius 22^{én} tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve

6. A' dalárda elnöke és alelnöke Tkts Nagy József polgármester urat szóbelileg felkérték, miszerént a f. é: Augustus hó 14–15 és 16^{án} tartandó zászlószentelési ünnepély megtartására az engedélyt megadni kegyeskednék: mely felkérésre Tkts polgármester ur odanyilatkozott, miszerént ez ellen mi kifogása sincs, mi is tudomásul vétetett, és a választmánnyal intézkedéstétel végett közöltetett.

Egy országos dalártalálkozó megrendezése elég nagyszabású esemény ahhoz, hogy a város vezetői és hatósági szervei is be legyenek vonva. A polgármester úr ismerte a dalárdát, hiszen amellet, hogy tagja volt, 1862-ben ő is jóváhagyta alapszabályukat, ill. jelen volt az első közgyűlésükön.

Az 1865-ik évi majus hó 6-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve

Az alapszabályok értelmében megtartandó közgyűlésre tekintetes Nagy József polgármester mint királyi biztos és tekintetes Angyal Pál mint elnök jelenlétében 48 működő és 4 pártoló tag jelent meg.

Pécs város polgármestere nem először vesz részt a Dalárda közgyűlésén, hiszen 1862. május 1-jén szintén részt vett Nagy József.

Angyal Pál a Pécsi Dalárda mellett a Pécsi Kaszinó elnöke is volt. (Előbbiben 1864–65 között.) Előfordul, hogy ugyanolyan név alatt másik is személy létezik a városban, de ha nem tévedek, az alábbi két adat a dalárda elnökéről szól. A *Pécsi Lapok* első számának hirdetése szerint „az első magyar általános biztosító társaságnak Pécs kerületi ügynöke”, aki a Molnárutcza 259 sz. alatt lakik. A *Tekintetes nemes Baranya Vármegye állandó Bizottmány tagjainak névsora* (Pécs: Lyc.-nyomda, 1861) szerint megyei volt tisztviselő, országgyűlési képviselő. Jogi pályán működött Pécssett, kúriai bírói rangban ment nyugdíjba. Fia az ismertebb, akit szintén Pálnak hívtak és jogász, országgyűlési képviselő volt.^{xxvii}

Az 1866. évi április hó 17-en tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.

7. Továbbá elhatározott, hogy e hangverseny [ti. folyó hó 14-én tartott hangverseny, lásd 6. napirendi pont] tiszta jövedelmének egy része, azaz huz (20) frt. adassék át a város T. Polgármesterének azon kérelemmel, hogy az a Pécssett alakítandó városi kisedóvoda alaptőjének növelésére fordíttassék. A pénzt átadásával a jegyző bizatott meg.

Amellet, hogy ez egy kapcsolatfelvételi lehetőség a polgármesterrel, egyúttal egy jótékonyági gesztus is, mellyel az egylet hozzájárult egy városi intézmény létrehozásához. Nem világos ugyanakkor, hogy ez milyen óvoda. Sizgriszt József óvodája 1860 óta létezett, Vojtyák Antal óvodája ugyan 1866-os, ám Pécs város igazgatásától függetlenül szerveződött, így felmerül a kérdés, vajon a város támogatta-e az intézményt – ami természetesen nem kizárt.^{xxviii}

TAGSÁGI KÉRDÉSEK

Az 1862.ki május 26^{án} tartott választmányülés jegyzőkönyve

3. Miután minden tag ajánlat új tagot a választmánynak az egyletbe való fölvetelre, ennek könnyebb 's minél nyilvánosb eszközölhetésére határoztatik: hogy e célra különös tábla függesztetik ki az egylet helyiségében, melyre az ajánlandó újtag, nemkülönben az ajáló neve is feljegyzendő.

A feldolgozott jegyzőkönyvek alapján szinte minde ülésen felvettek új tagokat. Jellemzően pártoló tagok voltak többségben. A jegyzőkönyvek a tagfelvételnél minden esetben feltüntetik az ajánló személyét. Néhány kivételes esetben bizottság az ajánló (pl. jegyszedő bizottmány, akik feltehetőleg a nyilvános esemény alkalmával kinézték maguknak az illetőt).

Az 1863. évi januarius 25én tartott választmányülés jegyzőkönyve

4. A pénztárnok ur jelentése szerint Lukácsi Károly és Koch urak az egyleti kötelezettségeket nem teljesítik, mindek folytán is jegyzőkönyvileg kitöröltetnek.

Mivel az indítvány a pénztárnokhoz köthető, feltételezhetően a tagdíj befizetésével volt a probléma. Próbák nem látogatása esetén általában a karmester szokta javasolni tagok kizárását.

A 1862. december 7-i jegyzőkönyv szerint felvettek egy Koch N. nevű személyt, s mivel más Kochról nem tesz említést a forrás, minden bizonnyal az ő kizárásáról van szó. Két hónapig sem volt tag, ami meglehetősen hanyag teljesítmény. Lukácsiról nincsen információnk.

Az 1863. évi januarius 30án tartott választmányülés jegyzőkönyve.

A mai gyűlésen csak tagok vétettek fel; és pedig: Hölzl Ferenc, Németh Ignác, Kriegl N., Klein Jakab urak, Lesszely N. és Bellovich N. asszonyságok pártoló tagokul; Hermann András működőül.

Ritka, de nem egyedülálló, hogy egy ülés csupán egyetlen pontból álljon. Hogy miért ilyen későn, 1863 elején lett Hölzl Ferenc pártoló tag, egyelőre rejtély, hiszen ő nem egy mellékes figura a dalegylet életében: ő részt vett az 1846-os dalárdában is, és nála helyezték el a kottákat, hogy egy esetleges újjáalakulást követően ismét a kórus-hoz kerüljön.

Az 1863. évi március lén tartott választmányülés jegyzőkönyve

Felolvastatott Wagner Antal ur azon irata, mely szerint a működő tagok sorából kilép, de a pártolók közé való fölvevést kéri – de minthogy a kilé-

pett működő tag úgy tekintetik, mint az egyletből kilépett, azért a jegyző biztatott meg az illetőnek tudomására adni, hogy csak az alapszabályszerű ajánlat nyomán vétethetik föl a pártoló tagok közé.

Nem egyedi kérés, amikor valaki működő tagból pártolóvá avanszál. Az alapszabályszerű ajánlás egy tag ajánlását jelenti (lásd fentebb, „Az 1862.ki május 26án tartott választmányülés jegyzőkönyve” 3. pontját.). Ennek ellenére „Az 1863. évi június 15én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve” 14. pontja szerint amikor Nenburg orvos úr szintén kilépett a működő tagok sorából, és pártoló tag kívánt lenni, szótöbbséggel megszavazták, a jegyzőkönyv nem utal semmiféle ajánlásra.

Az 1863. május hó 2^{án} tartott választmányülés jegyzőkönyve

Mendlik Zsigmond, Karlitzky F., Dulcz N. és Stierling N. urak, Pécsről elköltöztvén, az egyleti kötelezettségekről fölmentetnek. – ellenben Kaltneker József, Tobak N., Zanyo N, Tabak Pál és Hellmich N. urak, minthogy az egyleti kötelezettségeket nem teljesítik, az anyakönyvből kitöröltettek.

Nem kizárt, hogy a Pécsi Dalárda teljesítményéhez – természetesen nem mint fő tényező – hozzájárulhatott az egyleti fegyelem, szigor. Miként Knahl Antal, a budai dalárda karigazgatója kifejti „Néhány szó a honi daláregyleti fegyelemről” c. írásában (*Zenészeti Lapok*, 1866. április 22., 6/29, 227–229.), az énekgyakorlatok rendszeres látogatása, és az énekpróbák alatti viselkedés fontos feltétele a magas színvonalú karénekléshez.

Az 1864 évi November hó 30án tartot választmányi gyűlés jegyzőkönyve

Felolvastatik Engeszer Mátyás pesti zenetanár úr levele, melyben tiszteletbeli taggá választatását megköszöni. A levél 90 szám alatt a leltrában létezik. [széljegyzet: 90 s.]

Engeszer Mátyás (1812–1885) karnagy és zeneszerző. 1840-ben a Hangászegyleti Zenede (később Nemzeti Zenede) tanára lett, 1871-től pedig belvárosi főtemplomi karnagy. 1870-ben Liszt-egylet néven megalapította az első magyar női énekkart. Jelentős munkásságot fejtett ki a magyar dalárügy terén. Művei főként egyházi zenék, női-, férfi- és vegyeskari művek.^{xxx} Lelkes szervezője az Országos Daláregyesületnek.^{xxx}

1866. évi december 29.én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve

4. Méltóságos báró Prandau Gusztáv ur, egyletünk iránt igen gyakran tanúsított hő érzelmei s fényes érdemei elismeréseül, általános fölkiáltással tiszteletbeli tagúl elválasztatott.

Prandau-Hilleprand Gusztáv báró (Hilleprand von Prandau Gusztáv, Gustav Hilleprand von Prandau) (1807–1885) amatőr orgonista, alapítója és első elnöke a zágrábi Horvát Zenei Intézetnek.^{xxx} Anyagilag támogatta a Pécsi Dalárdát, a zászlóanya, Majláth Györgyné, született báró Prandau Stefánia édesapja.

VÉGJEGYZETEK

ⁱ Lásd „Wachauer Károly”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/W/Wachauer.html>

ⁱⁱ *A Pécsi Dalárda első évkönyve az 1862/3 évre* (Pécs: Liceumi könyvnyomda, 1863), 6.

ⁱⁱⁱ Cseri László: „A Kodály Központ”, in *Jelenkor*, <https://www.jelenkor.net/pecs/650/a-kodaly-kozpont>. Lásd továbbá Márfi Attila: „Száz éves a Pécsi Nemzeti Színház”, *Honismeret* (1996) 24/2, 39k.

^{iv} *Sétáutcán sétáló történelem. Szigeti városkaputól a Budai városkapuig tartó épületek története. Tematikus séta 1.5–2 órában*, <https://pecs.hu/app/uploads/2021/08/tematikus-seta-pecs-setaloutcan-setalo-tortenelem.pdf>

^v Márfi Attila: A polgári kor kultúrája – Pécs társadalmi élete a 19. században, *Újkor.hu* (2016. április 18.), <https://ujkor.hu/content/a-polgari-kor-kulturaja-pecs-tarsadalmi-elete-a-19-szazadban>

^{vi} „Wusching Kornád Pál”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/W/Wusching.html>

^{vii} „Wusching Konrád Pál”, in Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* XIV (Budapest: Hornyánszky, 1914), <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/w/w30828.htm>

^{viii} *A Pécsi Dalárda negyedik évkönyve az 1865/6. évre* (Pécs: Lyceumi könyvnyomda, 1866), 24.

^{ix} Gusztin Rudolf: „Dalármozgalom a Zenészeti Lapokban 1860–1867 között. Sajtóadatbázis”, *Magyar Zenetörténet Online*, 2020. augusztus 25. <https://doi.org/10.23714/mzo.004>

^x „Kosztér Boldizsár”, *Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/K/Kosztér.html>

^{xi} „Girk György”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/G/Girk.html>

^{xii} „Mailáth György”, in Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/mailath-gyorgy-76B6A/>

^{xiii} „rizsma”, in Ország László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/rizsma-48187/>

^{xiv} Tigyi Zoltánné: „Kisdédovács Magyarországon a dualizmus idején egy pécsi magánintézet történetén keresztül”, *Neveléstörténet* 10/3–4 (2013) 117.

^{xv} „Petrovich Ferenc”, *Magyar Nemzeti Névtér*, <https://magyarnemzeti-nevter.hu/person/729422/>

^{xvi} „Engel Adolf”, in Újvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon* (1929), <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11227.htm>

^{xvii} Haksch, 197.

^{xviii} Haksch, 52.

^{xix} Haksch, 53.

^{xx} Haksch, 354.

^{xxi} Gyürüs Lajos: „A Czindery kert és egy eltűnt műemlék”, in Régi Pécs (2015. június 29.), https://regipecs.blog.hu/2015/06/29/czindery_kert_es_egy_eltunt_muemle_k

^{xxii} „Jánosi Engel Adolf: Életemből – VII”, in *Pécsi Zsidóság* (2013. július 18.), <https://pecsizsidóság.wordpress.com/2013/07/18/janosi-engel-adolf-eletembol-vii/>

^{xxiii} Trebbin Ágost: „Azok a régi szép idők... Kalandozások a régi Pécs városában – 70.” *Hetedhétár* (2013. február 16.), <https://hededhethatar.hu/hethatar/?p=22325>

^{xxiv} Lenkei Lajos: *Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései* (Pécsi Napló, 1934), 182.

^{xxv} „A »magyar daláregyesület« alapszabályai”, *Zenészeti lapok* 7/51 (1867. szeptember 22.), 810sk.

^{xxvi} Szőnyiné Szerző Katalin: „A magyar zenei sajtó történetéből: Zenészeti Lapok (1860–1876). 200 éve született id. Ábrányi Kornél (1822–1903)”, in *Parlando* (2022/3), 1. https://www.parlando.hu/2022/2022-3/Szerzo_Katalin.pdf Az 1868. évi szeptemberi közgyűlésen az Országos Magyar Daláregyesület egyesületi lapnak a *Zenészeti Lapokat* jelölte ki. i. m. 8. Vö. továbbá Gusztin Rudolf: „Dalármozgalom a Zenészeti Lapokban 1860–1867 között. Sajtóadatbázis”, *Magyar Zenetörténet Online* (2020. augusztus 25.), 3sk. <https://doi.org/10.23714/mzo.004>

^{xxvii} „Angyal Pál”, *Országgyűlési könyvtár*, <https://konyvtar.parlament.hu/angyal-pal>

^{xxviii} Tigyi, 115–117.

^{xxix} „Engeszer Mátyás, Éngesszer”, in Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/e-e-7530E/engeszer-matyas-engesszer-753B6/>

^{xxx} Watzakta Ágnes: „Engeszer Mátyás”, *Magyar Egyházzene* 8. évf. (2000/2001), 347.

^{xxxi} „Valpó”, *Wikipédia*, letöltés ideje: 2024.11.27., <https://w.wiki/CDAj>. Részletesebben a Hrvatski biografski leksikon „Hilleprand von Prandau” szócikkét érdemes elolvasni, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/hilleprand-von-prandau>.